

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Imotska *sila*

Običaj posijela na području Imotske krajine do sredine 20. stoljeća

Diplomski rad

Studentica: Maša Karin

Mentorica: prof. dr. sc. Milana Černelić

Zagreb, rujan 2018. godine

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad pod nazivom „*Imotska sila – običaj posijela na području Imotske krajine do sredine 20. stoljeća*“ izradila potpuno samostalno te uz stručno vodstvo mentorice prof. dr. sc. Milane Černelić, na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Druženja koja su prethodila običaju posijela.....	8
2.1 <i>Derneci</i>	8
2.2 <i>Pazari</i>	10
2.3 Druženja na ispaši.....	11
2.4. Omladinska druženja u <i>domovima</i>	12
3. Posijelo.....	13
3.1 Vrste posijela	14
3.2 Osnovna svrha sijelnih večeri praćenih zabavom, druženjem i radom.....	16
3.3 Vrijeme održavanja običaja posijela.....	17
3.4 Mjesto održavanja običaja posijela.....	20
3.5 Sudionici posijela.....	22
3.6 Ponašanje mladića i djevojaka na posijelima.....	24
3.6.1 Ponašanje i izgled djevojaka.....	25
3.6.2 Ponašanje i izgled mladića.....	28
3.7 Hrana i piće na posijelima.....	29
3.8 Druženja na posijelima.....	32
3.8.1 Rad u <i>rukama</i>	32
3.8.2 Zabavne igre na <i>silima</i>	33
3.8.3 <i>Ganga</i> na <i>silima</i>	37
4. Trajanje običaja kroz 20. stoljeće.....	39
5. <i>Silo</i> danas.....	40
6. Zaključak.....	42
7. Sažetak rada.....	44
8. Summary.....	45
9. Rječnik manje poznatih riječi.....	46
10. Popis kazivača.....	48
11. Popis literature.....	49

1. Uvod

U području seoskog društva i kulture običaji su oduvijek imali veoma važnu ulogu u svakodnevnom životu određene zajednice. Zajednica je živjela običaje koji su se prenosili s generacije na generaciju, ali svaka generacija običaje je mijenjala prema svojim potrebama, svojim navikama i društvenim prilikama pa su tako običaji kao takvi i nastajali i nestajali, prožeti svakojakim promjenama i drugačijim navikama ljudi u određenom vremenu. Nama je važno, iz perspektive naše struke, opisati i prenijeti običaje, bili oni još uvijek dio društvene zajednice ili samo dio sjećanja jedne određene generacije koja je taj običaj živjela.

Budući da sam se rodila u malom gradu Imotskom, gradu smještenom na brdašcu u zaleđu Dalmacije, bilo mi je najlogičnije da se detaljnije posvetim nekom običaju koji je obilježio neko razdoblje i generacije ljudi u Imotskoj krajini. Smatrajući te se uvjerivši da se o većini običaja već podosta raspravljalo i pisalo, počevši od kršćanskih običaja poput onih za božićno i uskršno vrijeme pa sve do pokladnih običaja, dosjetila sam se običaja koji me je oduvijek oduševljavao, pogotovo zbog činjenice da se radi o običaju koji se prestao izvoditi sredinom 20. stoljeća, ali koji nikako ne zaslužuje zaborav. U radu je riječ isključivo o običaju posijela do sredine 20. stoljeća, odnosno *sila* – običaju koji je obilježio generacije mladih koji su se družili, upoznawali te zaljublivali na kućnim sastancima koji su bili prožeti i zajedničkim radom u svrhu pomaganja domaćinu u čijoj kući su se ti isti sastanci i održavali. Sastanci su u isto vrijeme, dakle, uključivali zabavu mladih te zajednički rad u svrhu pripomaganja domaćinu u smislu održavanja njegovoga domaćinstva. Moja općenita naklonost prema minulim vremenima i stvarima zbog kojih su ta vremena bila nevina i neiskvarena dala mi je daljnji poticaj da što bolje pokušam razumijeti nekadašnje muško kavalirstvo i djevojačku poniznost, stvarima kojima u današnjim vremenima, nažalost, više ne možemo osobno svjedočiti.

Istraživanju običaja posijela sam u velikoj većini pristupila oslanjajući se na svoj vlastiti audio zapis koji sam napravila u nekoliko prilika na terenu. Prvotna dva izlaska na teren bila su temelj pisanja seminarskoga rada koji je kasnije izrastao u ovaj opširniji diplomski rad¹. Nakon dva temeljna izlaska na teren tijekom 2013. godine, koja su obuhvatila priče iz dvaju sela koji

¹Istraživanje je krenulo za potrebe pisanja seminarskog rada pod nazivom Imotska *sila* na kolegiju *Komparativna istraživanja običajno-obredne prakse* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod vodstvom prof. dr. sc. Milane Černelić, 2014. godine.

pripadaju istoj općini Podbablje – Drum² i Grubine³, na terenu sam ponovno boravila i tijekom 2015. i 2016. godine te prikupljala priče i informacije još nekolicine kazivača s područja Vinjana Donjih⁴, Runovića⁵ te Drinovaca. Drinovci su selo u Hercegovini, ali budući da je od Runovića udaljeno samo petnaestak kilometara, ovaj lokalitet možemo promatrati kao dio Imotske krajine, ako područje sagledavamo iz jedne etnološke perspektive iz koje se može zaključiti koliko je ovo područje slično području Imotske krajine – krenuvši od jezika, običaja, blagdana, kulture. Upravo iz tog razloga sam i kazivanja iz ovog lokaliteta odlučila uključiti u rad. Najvažniji doprinos mojem istraživanju ovog običaja svakako su bili moji kazivači. Prva dva izlaska na teren uključila su kazivanja Nade Karin, pok. Ante Karina Sone i njegove supruge Antice Tonke Karin od kojih sam skupljala priče na području općine Podbablje. Općini u kojoj su se moji kazivači rodili, spada i selo u kojem kazivačice i danas žive, Grubine. To je ujedno i rodno selo pok. Ante Karina Sone, dok su Antica Tonka Karin i Nada Karin rođene i odrasle u Drumu, selu nedaleko Grubina⁶. Upravo u Grubinama sam sa svojim kazivačima provela dva ugodna poslijepodneva, točnije 15. srpnja i 08. studenoga 2013. godine, slušajući ih kako s nostalgijom u glasu i očima prepričavaju, po njihovim riječima, najljepša razdoblja svojega života. Naš razgovor je, dakle, bio donekle slučajan, vođen samo mojom zainteresiranošću o razdoblju njihove mladosti i njihovom željom da sa mnom podijele svoj pogled na godine života u kojima su, tražeći nekoga s kime će provesti svoje živote, prakticirali običaj posijela. Doduše, moj drugi izlazak na teren, 08. studenoga 2013. godine, bio je dogovoren, jer sam tada već imala zacrtan cilj istraživanja. Polazeći od tih ranije prikupljenih podataka odlučila sam ponovno otići na teren i kontaktirati iste kazivače. Budući da u početku moj razgovor s kazivačima nije bio ciljano dogovoren u svrhu obavljanja istraživanja koje bi me dovelo do rezultata o običaju o kojem pišem, nisam imala unaprijed pripremljene upitnike u svrhu pisanja ovoga rada. Upravo moja nedovoljna pripremljenost za terensko istraživanje rezultirala je težim dolaskom do konkretnih informacija, budući da sam sve informacije i zaključke o izabranoj temi morala izvlačiti iz nedovoljno kvalitetnih audio snimki, što je jako otežavalo zacrtani plan. Sljedeći izlasci na teren uključivali su bolju pripremljenost budući da je tada već bila zacrtana tema moga diplomskog rada. Tako sam 15. studenoga 2015. obavila jedan intervju u Vinjanima Donjim gdje sam snimila

² Selo udaljeno 7 km od centra Imotskog.

³ Selo udaljeno 6 km od centra Imotskog.

⁴ Selo udaljeno 3 km od centra Imotskog.

⁵ Selo udaljeno 11 km od centra Imotskog.

⁶ Drum i Grubine su sela koja pripadaju istoj općini Podbablje, a udaljeni su jedno od drugog otprilike 3 km.

kazivanje Dinke Rudež, koju sam snimala i na svom trećem izlasku na teren 03. veljače 2016. U selu Runovići sam 09. ožujka 2016. razgovarala s još tri kazivačice, a razgovori su vođeni s unaprijed pripremljenim upitnicama. Riječ je o Ani Bitangi Šanjinici te Anki Bitangi Šujanovoj, obje rođene u selu Runovići, koje su pričale upravo o posijelima koja su se održavala na području tog sela. Jedna od kazivačica s tog istog područja, Kata Vidošušić, govorila je o sijelima na području bliže Hercegovine, točnije o sijelima na području sela Drinovci⁷ gdje je rođena i odrasla.

U radu sam koristila i dostupnu literaturu u kojoj se o ovom običaju piše iz perspektive kazivača nekog drugog sela i općine Imotske krajine da bi se dao kompletniji osvrt na ovaj običaj na prostoru čitave Imotske krajine. Od najveće koristi mi je bilo djelo Vinka Tolića "Skrinja uspomena, životni običaji u Prološcu i ostalim Imotskim selima" (1997), koje je dosta sažet, ali kvalitetan osvrt na život i običaje u Imotskoj krajini u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. st. Koristila sam se i radom fra. Silvestra Kutleše "Običaji u Imotskoj krajini" (1993) koji daje dosta opsežan osvrt na običaje u ovoj krajini, ali njegov opis običaja sijela u navedenom djelu je oskudan, jer se autor više osvrnuo na svadbene običaje. Posljedica sijela su, dakako, i običaji vezani za ženidbu pa iznenađuje to da se autor nije u većoj mjeri osvrnuo i na običaj sijela. Dok se Vinko Tolić u svojem djelu posvećuje ponajviše selu Proložac, smještenom unutar općine Proložac, Frano Ivanišević u djelu „Poljica: narodni život i običaji“ (1906) piše o običajima i narodnom životu u Poljicima, selu koji spada pod općinu Podbablje. Dalje sam se oslonila na literaturu koja običaj iznosi na razini područja čitave Dalmatinske zagore, kao što je djelo Dinke Alaupović Gjeldum "Običaji i vjerovanja" (2007) te djelo Josipa Milićevića "Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini" (1967-1968). Podaci iz spomenutih djela bili su mi od pomoći pri usporedbi podataka koje sam sama prikupila na terenu i koje sam pronašla u literaturi o običaju posijela Imotske krajine s običajem kakav se održavao na području cijelog prostora Dalmatinske zagore. Nadalje, u djelu Ljube Đikić "Ljubi, dragi, ne žali me mladu" (1989) uočljive su sličnosti ovoga običaja u duvanjskim selima s istim običajima na području Dalmatinske zagore. Svi citati iz korištene literature u tekstu su označeni navodnicima, a iskazi kazivača označeni su kurzivom. Na kraju priloženih iskaza kazivača u većini slučajeva je u zagradama dodano njihovo ime i prezime, osim onda kada su te informacije napisane u samom tekstu prije priloženoga iskaza, te mjesto u kojem su oni rođeni, budući da se svi iskazi odnose na ono vrijeme kada moji ženski

⁷ Mjesto u Hercegovini udaljeno od Imotskog 15-ak km, spada u hercegovačku općinu Grude.

kazivači nisu živjeli u svojim sadašnjim mjestima stanovanja, a mjesto stanovanja jedinog muškog kazivača je ujedno i njegovo mjesto rođenja.

Na području Imotske krajine kazivači s kojima se razgovaralo u svrhu ovog istraživanja isključivo su koristili izraz *silo*, a nikada posijelo ili sijelo, što će biti vidljivo iz njihovih iskaza priloženih u tekstu. U tekstu je prema tome izraz *silo* označen kurzivom, kao i ostali lokalni izrazi, čije je značenje objašnjeno na kraju rada u rječniku manje poznatih riječi. U tekstu se dalje, ukoliko se ne koristi lokalni izraz *silo*, koristi riječ posijelo koju možemo definirati kao običaj koji je značio sastajanje mladih u seoskim kućanstvima zbog rada, zabave ili druženja. Poblje su prikazane i vrste posijela na području Imotske krajine te posijelo kao isključivi dogovoreni sastanci u svrhu upoznavanja mladića i djevojaka poradi odabira ženidbenog druga. Naglasak je ovdje upravo na takvim sastancima, kojima je cilj bio priprema za sklapanje braka, uz koja su se ponekad, ali ne i nužno, odrađivali i kućni poslavi kako bi se pomoglo domaćinu u čijoj kući se posijelo održavalo.

2. Druženja koja su prethodila običaju posijela

Druženja i običaji koji su prethodili običaju posijela odnose se na one događaje i na ona mjesta gdje su se mladići i djevojke upoznawali, gdje bi jedni drugim iskazivali ljubavnu naklonost, a da to nisu bila mjesta za koja se isključivo veže pojam posijela. Nakon prvotnog upoznavanja, mladići su se obično raspitivali o djevojci kod svojih poznanika ili prijatelja te bi sljedeći put iskoristili priliku da dođu na posijelo u djevojčino selo. Tada bi mladić zajedno s družinom uputio na posijelo ne bi li se udvarao djevojci koju je ranije sreo na druženju. U to vrijeme, mladići i djevojke uglavnom su se upoznawali na *dernecima*, *pazarima* i u kulturnim domovima, ali i na ispaši budući da je ispaša bila mjesto gdje su djevojke i mladići provodili najveći dio svoga vremena kako bi obavljali svoje dužnosti vezane za pomaganje oko brige za domaće životinje.

2.1. *Derneci*

“Danas, kao i desetljećima ranije, dernek ima istu shemu: prije podne sveta misa, procesija, ispovijed, a poslije podne, naravno, slavlje i veselje – dernek” (Tolić 1997: 213). *Derneci* tako u Imotskoj krajini predstavljaju veselje i slavlje na dan svetkovine kakvoga sveca, obično u popodnevnim satima, nakon održane svete mise u lokalnoj crkvi. *Derneci* su prepoznatljivi po šarenim štandovima, veselju, glazbi, pjevanju, igri, mirisima razne hrane i velikoj količini što mladih, što starih ljudi, što razigrane djece. Upravo su događanja poput *derneka* bila prilika mladim ljudima da se zamijete i međusobno upoznaju, ne bi li se kasnije na sijelima udvarali jedni drugima: *Upoznavali smo se ispred crkve, kad bi bio kakav svetac i dernek, na svetog Stipana i na Svetog Antu* (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Bitna odlika *pocurenja* bila je i šetnja na području oko lokalne crkve na dan *derneka* i sveca ili nedjeljno sastajanje djevojaka i mladića kod lokalne crkve: *Unda kad bi bili derneki, Velika Gospa, unda ajde pa šetaj se. Pa doli u Goricu, pa Gospi od Karmela. Šetaj se, zamire te unda dolaze kući* (Antica Tonka Karin, Drum). Tijekom šetnje oko područja lokalne crkve, djevojka nije smjela dopustiti da se šeće s bilo kojim mladićem, već je morala razborito odlučivati s kime će i kada biti viđena, što potvrđuje i citat iz korištene literature o tome što je takva šetnja značila tadašnjim djevojkama:

“Međutim, cura na javnom mjestu, među svijetom, nije mogla šetati (prošetati) s bilo kojim momkom, jer: prošetati s momkom značilo je da postoje obostrane simpatije, da je on njen momak, da cura ašikuje, ‘sidi’ s njim” (Đikić 1989: 8).

Osim što autorica Ljuba Đikić piše o *dernećima* na području duvanjskoga kraja kao mjestu koje je služilo za upoznavanje djevojaka i mladića, iz literature koja govori o običajima na području Sinjske krajine doznajem isto to. Upravo se iz ovoga da zaključiti da su običaji vezani za posijela i omladinska druženja koja su prethodila posijelu bili donekle slični na prostoru čitave Dalmatinske krajine: “Djevojka i mladić upoznaju se na paši i pri drugim gospodarskim poslovima ili u trenucima odmora i razonode: na sijelu, u kolu nakon mise ili na derneku (sajmu)” (Milićević 1967-1968: 435). “Godišnji sajmovi i crkvene svečanosti bili su najpovoljnija prilika da se djevojke pokažu u društvu, da ih mladići upoznaju te da među njima odaberu buduću ženu” (ibid: 436). I jedna od kazivačica potvrđuje da su upravo ovakve društvene prilike prethodile samome posijelu:

Unda ajde na dernek u Vinjane, pa u Goricu, pa u Runoviće Gospi od Karmela. Unda te momci vide. Unda pita: “A čija li je ono?” Unda dozna pa: “Ajmo u nje! Ajmo vidit’ di je?”.
I tako dođu na silo (Nada Karin, Drum).

Iz korištene literature dalje o *dernećima* saznajem da osim što su to bile društvene situacije tijekom kojih je vladalo veselje i slavlje lokalnog stanovništva, da su to bile izvrsne prilike koje bi mladići iskorištavali na način da bi prije samoga posijela na određeni način iskazivali naklonost djevojkama, a većinom se to odnosilo na kupnju jabuka djevojkama, koje bi one onda s ponosom nosile kući, što bi ukazivalo na to ima li djevojka udvarača ili ne:

“Svuda bi vladao žamor i veselje. Muška djeca bi ozarenih lica svirali na piščace ili ‘cincvare’, a curice se vesele rećinam i prstenčićima. Momci i cure šetaju tamo-ovamo, a majke i mlađe sestre sa strane motre na svoje. Momci ne bi vodili cure na piće, nego bi im kupili jabuke. Cura koja ne bi dobila jabuku često bi je sama kupila, jer je bila sramota vraćati se kući u selo bez jabuka u marami” (Tolić 1997: 214):

I kazivač Ante Karin Sone iz Grubina potvrđuje da se na taj način iskazivala naklonost određenoj djevojci, koji govori da su se osim jabuka djevojkama kupovali i slatkiši, točnije bomboni, ukoliko su prilike to dopuštale: *I unda ako je kakav dernek pa kupiš curi bonbona ili jabuka.*

Vezano za kupovinu jabuka djevojkama potvrđuju mi gotovo svi kazivači, govoreći kako je poklanjanje jabuka djevojkama bio također jedan od glavnih znakova pažnje kojim su mladići iskazivali svoju naklonost: *Na derneku se šetalo, nosili smo jabuke. Kupi ti jabuka momak pa šudare sveži pa ponesi jabuke kući* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Ista kazivačica napominje, osim što su mladići kupovali i poklanjali svim djevojkama jabuke tijekom *derneka*, da su te iste jabuke služile kako bi mladić određenoj djevojci pokazao da mu se upravo ona sviđa. Jabuke su se tako koristile na način da su mladići bacali jabuke prema djevojkama te ako bi ta ista djevojka odvrtila mladiću jabukom u njegovom smjeru to bi značilo da se djevojci taj isti mladić dopada:

Kad opali jabuku on u te, to ti znači da si mu se svidila. I ti ako mu odvratiš jabuku, uzmeš je i vratiš mu je, znači odat ćeš š njime, na derneku. Ako mu nisi odvrtila, nema pogovora za sastanak. To je tako bilo. Sami bi šetali, a društvo okolo. Nema držanja za ruku, zagrlit, poljubit, ma nema toga, nema šanse. (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

2.2 Pazari

Pazar je turska riječ za tržnicu ili sajam te se i u govoru Imočana ustalila kao riječ koja je označavala tržnicu, odnosno *pijacu*. U ranija vremena kada je Imotski bio u naponu svojih ekonomskih i društvenih snaga sredinom 20. stoljeća, najpoznatija tržnica je bila ona koja se srijedom održavala u Imotskome u centru grada. Imočani su je nazivali *pazarom*:

Išle su cure sridon u Imocki. Na pazar sridon. Čaća moj ne bi da', unda mater moja: "Mate, mora ona otić uzet' konac!" Unda gori puno imocki' momaka, unda šetaj. I tako, momci vide te sridon, unda dođi u cure (Nada Karin, Grubine).

Taj običaj odlaska na *pazar* u *varoš* srijedom bio je toliko značajan, da i u današnje vrijeme stariji ljudi iz okolnih sela u Imotski idu jedino i isključivo srijedom. Takvo okupljalište je bilo važno za tadašnju omladinu koja je, u nedostatku modernih javnih okupljanja kakva danas poznajemo, većinom *pazar* smatrala za mjesto gdje bi mladić slučajno susreo djevojku koju već pozna otprije iz viđenja ili potpuno novu djevojku kod koje kasnije ide sijeliti:

Sridon bi bio pazar, pa bi mi išli na pazar, unda zezaj curu da ti plati sladoled. Ali ona želi da si ti kavalir i da počastiš. "Počasti kad si goso!", rekla bi ona. Ali ima i takvi' cura, šta imaju momka,

ali će ona tebe natirat i da platiš piće, da platiš sve. Ali unda ako si ti maher pa nju pročitat, pa nju ostaviš da plati (Ante Karin Sone, Grubine).

Pazar kao okupljalište i mjesto koje je također služilo za upoznavanje i zamjećivanje mladih ljudi u svrhu kasnijega udvaranja i druženja, spominje i Frano Ivanišević u svojem djelu o narodnim običajima u Poljcima. “Zgledaju se ponajviše na dernecin, pazarin, ili po kojoj znanici napućuju se, ali ponajviše ženu se iz svoga sela” (1906: 466). Jedna od kazivačica pazarski doživljaj u Imotskom opisuje ovako:

I tako, lipo bilo. Cura nije išla nigdi nego ako bi išla sridon u Imocki. Moja mater bi meni govorila da mogu na pazar ako prinesem ditalinu. Unda učas doć do gori, kad si bio zdrav i mlad. Baš je lipo unda bilo. Štograd kupi i momaka bi bilo. Bila je kavana u Imockome. I bila je slastičarna odma nasuprot kavane. Malo ‘amo, prema jezeru. I onaj, tute dođi, iz Glavine fini’ je momaka bilo. Unda oni dođi: “‘Oćete popi’ sok, ‘oće li te kolač?’”. I tako, počasti te. I unda, sridon bi se šetalo. Pazar bi bio doli di je Tin Ujević⁸, doli nizbrdo. S jedne i s druge strane prodavalo se svašta, ali nije bilo oni štandova, nego po zemlji doli, po podu. Prodavalo bi se šta se je unda prodavalo. Prodavali se žito, kumpiri, kokoši, jaja, povrće, voće. Sve doli do policije to bi bilo, taj pazar. Bio bi pazar živinski gori. To bi bilo sridon vako svita, iz Hercegovine, iz Bosne. Unda se gledaj, zamiri. Unda ako si mu se svidila, on dođe na silo sridon, suboton (Antica Tonka Karin, Drum).

2.3 Druženja na ispaši

Osim *derneka* i *pazara* kao javnih okupljališta na kojima se susretala omladina, važno mjesto za međusobno upoznavanje, druženje i razgovaranje bila je ispaša, odnosno mjesto u polju, planini ili brdu gdje pase stoka: na području Imotske krajine uglavnom je riječ bila o ispaši krava, ovaca ili koza: *Kod ovaca smo najviše upoznawali momke, ali to nije bilo silo, to je bilo upoznavanje više* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Budući da su takvi seosko-poljoprivredni poslovi bili veoma važni za svaku obitelj, tako je i većina omladine svojoj obitelji pomagala kako bi se takvi poslovi odradili u najboljem mogućem redu. Mladići su obično bili zaduženi za malo teže fizičke poslove pa su obično djevojke bile te koje su na svojim livadama čuvale životinje na ispaši: *Radile smo u polju, u brdu, ovce čuvale. Život te natra na svašta* (Dinka Rudež, Vinjani

⁸ Glavni gradski trg u centru Imotskoga naziva se Trg Tina Ujevića.

Donji). Čuvanje životinja na ispaši tako je prelazilo također u mjesto gdje se omladina upoznava te koja su prerastala u cjelodnevna druženja:

Tako smo liti bili više vani, a zimi u kući. A ako cure rade kod kolegice na ledini, momci su točno znali na kojoj ledini. Pa bi došli momci, znali su nan i pomagati, pa sidi, pričaj, šali se, pivaj. Pa donesi vina, donesi rakije, donesi grožđa ako bi ima' (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

2.4 Omladinska druženja u domovima

Iako su posijela o kojim ovdje govorimo bila običaj koji se prakticirao u seoskim domaćinstvima, to nije nužno značilo da ta ista sela nisu poznavala nikakve druge oblike zajedničkih druženja. U tom smislu možemo izdvojiti tzv. društvene domove koji su bili osnovani u velikom broju sela na području Imotske krajine, otprilike sredinom 20. stoljeća: *U Rebića smo imali dom di bi išli na ples. Harmonika bi bila. Dom se izgradio oko 50-te ili '48 (Dinka Rudež, Vinjani Donji).* Takvi domovi bili su znakovite seoske društvene institucije u kojima su se obavljale razne funkcije seoskoga života: manifestacije, sastanci, zabave, priredbe.⁹ Bili su to prostori u kojima se održavala jedna razina seoske kulture, a u slučaju omladine o kojoj je ovdje riječ takvi domovi su bili žarišta seoskih zabava na kojima se omladina okupljala uglavnom u svrhu pjevanja, plesanja ili sviranja: *Kola su se igrala, plesalo se u Domu. Svirala se harmonika i bubanj, frulice (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).* Plesovi su se u takvim zajedničkim seoskim prostorijama održavali najčešće subotom ili nedjeljom te se takvi sastanci nisu spadali u posijelo, već su se zvali jednostavno ples:

U dom se išlo i suboton i nediljon. Tu se sviralo, pa bi dolazili i momci i cure. Ali to se nije smatralo silon. To se zvalo ples. Iđeš u dom na ples. A ka' je došla struja 60-ih onda bi se i koji film prikaza' u domu (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Od kazivačice Ane Bitange Šanjinice iz Runovića doznajem to da su omladini *domovi* bili zanimljivi većinom radi plesova koji su se tamo za njih organizirali i koji su im također služili kao društvena prilika tijekom koje su jedni drugima iskazivali naklonost, ne bi li se kasnije susreli na posijelu: *Curice su išle u dom i gledali se momki i cure, plesali, 'ko je zna' plesati.*

⁹ Izvor hrcak.srce.hr (<https://hrcak.srce.hr/119438>) Župančić, Milan. *Kulturne institucije u seoskoj sredini*, datum pristupa 15. kolovoza 2017.

Onda 'ko se je kome svidio. A ovi je moj čovik, on je lipo plesa' (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići). Stanovnici i omladina onih sela koja nisu imala privilegij zajedničkog prostora odnosno društvenoga doma, takve sastanke održavali su pretežito u prostorijama osnovnih škola gdje su se održavali plesovi:

Mi nismo imali u komšiluku dom, ali imali smo školu osnovnu di bi se išlo nediljon popodne plesati. Imali smo jednog momka koji nas je učio plesati. To nije bilo silo, to je bio više ples, sastanak (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

3. Posijelo

Posijelo kao običaj bio je rasprostranjen na velikom području Hrvatske te je uvijek bio smatran običajem koji je istovremeno uključivao rad i zabavu. Riječ sijelo nastala je kao skraćenica od riječi posijelo, čija je definicija na hrvatskom jezičnom portalu slična kao za riječ sijelo, ali ne u potpunosti ista. “Posijelo je sastajanje u kući kad se uz pjesmu i priču zajednički obavljaju neki poslovi.”¹⁰ “Sijelo je seosko večernje okupljanje na kakvom zajedničkom poslu uz zabavljanje”¹¹.

“Riječ sijelo u nekim krajevima Dalmacije se odnosila isključivo na odlazak djevojci radi ‘ašikovanja’, a u nas je značila isto što i prelo i posijelo, dakle, bilo je i ašikovanja ali je prvenstveno naglašen kolektivni (negdje je to bilo čijanje perja, perušanje kukuruza, negdje se to zvalo i moba) ili individualni (vezenje, pletenje, predenje) rad uz šalu i zabavu”¹².

Ovu definiciju navodim iz razloga što se običaj posijela u selima koja sam obrađivala zaista odnosio isključivo na odlazak djevojci radi *ašikovanja* gdje se je usputno pripomagalo i domaćinima u njihovim kućnim radovima. Budući da se drugi dio ove definicije odnosi na područje hercegovačkoga kraja, dajem ovdje i definiciju *ašikovanja* iz perspektive autorice Ljube Đikić koja je o običaju posijela kao o ljubavnom običaju pisala kao o običaju hercegovačko-duvanjskoga kraja. “Ašikovanje je riječ turkog porijekla, a znači: voljenje, milovanje, ljubavno razgovaranje, udvaranje, vođenje ljubavi...” (1989: 7). Imočani su takav običaj nazivali *silo* te su

¹⁰ Izvor hjp.znanje.hr (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>), datum pristupa 21. siječnja 2014. godine.

¹¹ Izvor hjp.znanje.hr (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d19IWRc%3D&keyword=sijelo), datum pristupa 21. siječnja 2014. godine.

¹² Izvor [www.narodni.net/sto-je-narodno-prelo-ili-silo/](http://narodni.net/sto-je-narodno-prelo-ili-silo/), datum pristupa 21. siječnja 2014. godine.

za ovaj običaj koristili isključivo takav naziv. Budući da su takva večernja okupljanja po kućama bila idealna prilika da mladići dođu djevojkama iz razloga da im iskažu svoju naklonost, u Imotskoj se krajini uvijek znalo reći: *Momci idu curama na silo!* I danas se kod mlađe generacije zna čuti, doduše sarkastičnim tonom: *Idu momci na silo!*

Osim posijela, odnosno sijela ili u ovom slučaju *sila*, postojalo je još nekoliko naziva za ovaj običaj koji su se koristili diljem Hrvatske, ali čiji nazivi nisu zabilježeni na području Imotske krajine, odnosno moji kazivači su redom potvrdili da se u godinama kada su se održavala sijela na području Imotske krajine koristio isključivo naziv *sila*: *Na silo, dolazili momci samo na sila* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Ovdje ću radi usporedbe navesti još nekoliko naziva istog ili sličnog običaja koji se prakticirao na pojedinim područjima Hrvatske. Autorica Marija Friščić govori o nazivu prelo, koji je bio u širokoj upotrebi na području Like. Autorica prelo opisuje kao jedan od načina sastajanja i mladih i starih, ili zajedno ili odvojeno, zbog rada, druženja i zabave (usp. 1999: 54). Autorica također bilježi da se na području Like spominje isti običaj pod nazivima sijelo, silo, sido te specifičan naziv šćarija u Skradniku kraj Ogulina. Također navodi i vrste sijela prema poslovima koji su se na sijelima radili, pa ističe nazive predana, komušalo, čijana/čijalo/čijanjanje. Ivana Vuković, koja je pisala o posijelima na području Krasnog navodi također nazive prelo, silo, sijelo, sido, čijalo, komušalo i sl. (usp. 2005: 450). Kada piše o posijelima na području Dalmatinske Zagore, autorica Dinka Alaupović-Gjeldum navodi isključivo i jedino naziv *silo* i sijelo (usp. 1999: 156).

3.1 Vrste posijela

Ponekad se posijelo održavalo isključivo iz zabave, a ponekad kako bi se kućanstvu u kojem su se održavala posijela pomoglo pri radnim obavezama. Radne obaveze uključivale su što poljoprivredne, što kućanske poslove. Ovdje je riječ isključivo o posijelu, odnosno *silu* koje se održavalo u svrhu upoznavanja mladića i djevojaka te odabira bračnoga druga odnosno drugarice, čijim su se održavanjem usputno odrađivali razni kućanski ili poljoprivredni poslovi. Na području Imotske krajine, prema onome što su mi ispričali moji kazivači, posijela su bila trovrsta. Prva, i za ovaj rad najrelevantnija, su ona koja su u sebe uključivala zabavu omladine te koja su bila praćena zajedničkim radom kojim se pomagalo ukućanima u čijoj kući se sijelilo. Druga su bila posijela koja su se odnosila isključivo na poslove te koja su organizirana isključivo kako bi se

domaćinu pomagalo oko određenih poljoprivrednih ili kućanskih obaveza, a na kojima su u pravilu mogli sudjelovati svi iz sela jer je običaj bio da obitelji jedne drugima pripomažu pri rješavanju poljoprivrednih ili kućanskih obaveza. Treća vrsta posijela o kojima mi pričaju kazivači su ona koja su se organizirala isključivo radi zabave i druženja na kojima su se mladići udvarali djevojkama u svrhu odabira bračne partnerice. Naravno, ove navedene vrste posijela ne znače da jedna vrsta posijela nužno isključuje drugu, jer djevojke su, i kada je posijelo bilo organizirano isključivo zbog zabave, namjerno ponekad znale raditi u rukama na sijelnim večerima kako bi pokazale mladiću da su radišne i vrijedne njihove pažnje. “Naročito se pazilo da u ruke uzmu neku rađu da ih momci ne zateknu podmetnutih ruku (Tolić 2007:153). Kazivačica Dinka Rudež iz Vinjana Donjih opisala je to ovako: *Cura je morala raditi jer to je ruglo bilo ako cura ne radi nešto u rukan. Znači, nisi sposobna. Kako ćeš bit sposobna u tuđoj kući kad nisi u svojoj.* Također, ni posijelo koje je bilo organizirano u svrhu odrađivanja neke poljoprivredne ili kućanske djelatnosti nije nužno značilo da na takvome posijelu neće biti zabave i druženja nakon što se odrade zacrtani poslovi. Kazivačica Nada Karin pričala je kako je ona svoga supruga upoznala baš za vrijeme *pačenja* duhana kod jedne žene u svome rodnom selu Drumu:

A Jakov doša iz vojske, a ja bila dite, nije mi još bilo 14 godina, a njemu, on 8 godina od mene stariji. Onda se tamo pačio duvan. I unda je on doša tamo, pačile cure duvan. A sad, cure su to bile, a ja san curica bila. Ali san ja bila jača malo. I unda vako, metili daske, pačio se duvan, tamo se nabile cure, a tamo puno momaka. Unda ova žena što je njezin duvan, ona govori: “Satrat ćete mi duvan, priđite jedna ‘amo”. Neće nijedna. One su cure, di će ona prić’ tamo. A ja: “A ja ću!”. Ja priđen i sidnen uz Jakova. Ja slučajno uza nj’ sila, nit’ san ga znala, nit’ poznavala. A on meni: “A vid’ ove male, bi’ će moja il’ Svetoga Luke!”. A ja udri plači: “Ta si ti stari!”, i utekla ja vanka. I unda on uvik govori: “Ja san uvik, ja san tebe čuva za se’!”. Eto ti tako, ‘odaj, ‘odaj, unda momci u kuću, a ne bi se on pojavljiva’. On bi okolo ‘oda’, ‘oda’. Bi on doša’ i on otiđi. Kao potajno, e! I unda kad se to raziđi iz kuće, on se kašnje vrati i unda mi osvani zajedno, pitaj Boga. Mater gori spavala, ja doli. Eto ti. I unda on poslje bi meni reka: “Nisan ti ja samo ovde kad san ti u kući”, nego bi on okolo oda, samo da gleda s kin san ja bila. Smišno je to bilo unda za cure, baš smišno i lipo.

Koliko je djevojkama bilo važno da tijekom svih vrsta posijela mladići zamijete njenu sposobnost i radišnost svjedoči i sljedeći zapis:

Poželjno je bilo da momak vidi da cura zna raditi. Šta će mu suvoruka cura? Nije to tek tako bilo, a danas je drukčije, drugi sistem. A ne daj Bože da bi se povratilo na ono, nikad (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

3.2 Osnovna svrha sijelnih večeri praćenih zabavom, druženjem i radom

Kao navažniju svrhu organiziranja sijelnih večeri jedna kazivačica navodi upoznavanje mladića i djevojaka: *Momci su se najviše upoznawali na silin, došli bi da nas upoznaju* (Anka Bitanga Šujanova, Runovići). Kako je navedeno i ranije u tekstu, ovdje se najviše pažnje pridaje onim sijelnim večerima koje su organizirane zbog omladine koja u tadašnje vrijeme nije imala luksuz i mogućnosti poput omladine u današnje vrijeme pa su sijelne večeri bile one večeri tijekom kojih su se rađala poznanstva, prijateljstva, ljubavi i brakovi. Prave sijelne večeri, onakve kakve padaju na pamet kako svim mojim kazivačima, tako i Imoćanima općenito na sam spomen riječi *silo*, one su čija je glavna karakteristika pronalazak ljubavi i bračnog partnera. Jedna od kazivačica svrhu posijela ukratko komentira ovako: *Pa za ljubav se išlo na sila. Nisan ja sidila s njen džabe* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). I druga kazivačica mi potvrđuje osnovnu svrhu sijelnih večeri na kojima se, kako je navedeno gore, uvijek i nešto *raduckalo*, što iz potrebe, što iz puke želje da djevojka mladiću pokaže koliko je vrijedna:

Silo je uvijek bilo način da se upoznaju cure. Nikome sila nisu smetala. Kako bi se drugačije upoznawali cure i momci u ono vrime da nije bilo sila? Ali sidilo se skoro uvijek s nekim ciljem, radi rađe kukuruza, duvana, vune, a momci bi onda tu dolazili. Svaka je cura imala nešto za raditi (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

I druga kazivačica iz sela Runovići ispričala je i potvrdila što je bio glavni sadržaj ovakvih večeri i čemu su one ponajviše služile:

Kad bi ta večer bila samo za zabavu, momci bi došli, sidi, pričaj, popij vino, šalaj se, pivaj. Tu večer ne bi bilo nikakvog rada, samo je za to bila večer. Ali i kad bi čerupali kukuruz, momci bi došli. I to je bilo silo. Momci bi znali i pomoći oko kukuruza. Najvažnije je bilo da se upoznaš s momkom, da sidiš, pričaš s onin 'ko ti se sviđa, a 'ko ti se ne sviđa ništa. Meni su neki bili tako ogavni da ne bi šnjima mogla pričati. A neko ti dođe simpatičan, pa s njim možeš pričat'. Ja ka' s njim ne bi mogla pričati rekla bi' mu da je antipatičan. Rekla bi: Meni se povraća kad ti govoriš. A

on priča i ne pristaje. A poslje ne bi ni ima snage dolaziti opet kod mene. To je tako bilo. Ako ja momka ne obadajem, nema on meni šta dolaziti (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

3.3 Vrijeme održavanja običaja posijela

Bio je to običaj koji bi se gotovo uvijek održavao u večernjim satima te bi tekao u šali, zabavi, pjevanju i razgovoru. To je bila prilika da mladić uspostavi kontakt s djevojkom koju je uočio negdje ili za koju je čuo od nekoga. *Silo* je bio običaj koji se u općini Podbablje održavao svaku noć. Održavao se vjerojatno svaku noć i drugdje u selima i općinama Imotske krajine, što zaključujem iz onoga što sam doznala od svojih kazivača, budući da mi kazivač i jedna kazivačica spominju npr. sela Runovići i Zmijavci¹³ koja se nalaze jedan do drugoga, ali spadaju u različite općine. Kazivači mi spominju Goricu¹⁴ i Drinovce, sela u Bosni i Hercegovini koja su najbliža granici koja Hrvatsku dijeli od Bosne i Hercegovine, iz čega zaključujem da se vrsta posijela o kojima se ovdje piše održavala i na području širem od Imotske krajine, pa i Dalmatinske zagore. Ovo mi je svakako potvrdila i moja kazivačica Kata Vidošušić, rodom iz Drinovaca, koja je svjedočila sijelnim noćima na području bliže Hercegovine. Srijedom, subotom i katkad nedjeljom mladići bi išli u susjedna sela na upoznavanje i udvaranje djevojkama, a ponedjeljkom, utorkom i četvrtkom bi išli po svom selu, u kuće lokalnih djevojaka:

To je, bila bi srida, subota i nedilja večer. Te večeri, a ovi' obični' večeri dolazili bi oni komšije koji su iz Druma, znaš? Vuksani, Miševići, Šušnjari i tako. Ovi' drugi' večeriju, a sridon, suboton i nediljon bi dolazili momci iz daljega. Iz Grubina, iz Drinovaca, iz Runovića (Antica Tonka Karin, Drum).

Jedino bi se subotom sijelilo do ranih jutarnjih sati jer je nedjelja bila dan za odmor i spavanje, dok se ostalih dana ipak sijelilo malo kraće, otprilike do pola noći, ponekad i puno kraće, budući da je ovo bio običaj iz vremena kada je narod živio od poljoprivrednih poslova, koji su se najefektivnije obavljali rano izjutra:

Tri puta tjedno san iša na silo. Sridon, suboton i nediljon digod, jer se ponediljkon valjalo rano dizati. Ponediljkon, utorkon i četvrtkon bi iša' po svome selu. Iša' bi ja u Zmijavce, u Runoviće, u

¹³ Selo udaljeno 6 km od centra Imotskog.

¹⁴ Gorica je ime koje Imoćani upotrebljavaju za Soviće, prvo selo uz granicu Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

Goricu. S biciklom bi iša', na meni kožni kaput. A zaja' san i biciklo i kaput. Unda se tako malo praviš da si gospodin čovik (Ante Karin Sone, Grubine).

Dinka Rudež iz Vinjana Donjih također potvrđuje da su najpoznatije sijelne večeri bile upravo srijeda i subota, kada se u pravilu sijelilo do kasno u noć i kada su joj na posijelo dolazili mladići iz udaljenijih sela: *Sila su bila subota i srida. Srida kako kada, ali subota je glavna bila. Svake subote je silo bilo, samo ako i' je zameo snig, pa nije moga doć. Od osam do ponoć, jedan sat.* Naravno, dokasno se, osim subotom, sijelilo i tijekom određenih svetkovina kada se nisu obavljali poljoprivrdni poslovi te su i tada obično sijelne večeri potrajale dulje u noć. Najviše se sijelilo blagdanima i svecima, a kazivačica ističe blagdan Gospe od Karmela i svetkovinu Velike Gospe:

Najviše se sililo blagdanima, svecima, Gospa od Karmela, Velika gospa. Radile su cure poljoprivredu, pa nisi moga' u svaka doba. Običnin danima se sililo jedino ako se nešto i radilo, ne inače. A svecin i suboton uvik se sililo. Oko šest-sedan uvečer bi dolazili momci, ali opet kako-kada, a svecima po danu dernek ko' crkve. Ne'ko bi ostaja' duže, a neko i kraće na silin' (Ana Bitanga Šanjunica, Runovići).

I kazivačica Anka Bitanga Šujanova svjedoči o sijelnim noćima u zaseoku sela Runovići pod nazivom Podosoje koja isto tako potvrđuje navedeno o tome kojim danima u tjednu se najviše sijelilo: *Srida i subota bi bilo silo. A petkom ako bi ti kogo doša to i nije baš bio običaj. Tada bi jedino udovac udovici iša, petkon. A cure i momci najviše sridon, suboton i nediljon.*

O danima tijekom kojih su se održavala sijela doznajem i iz korištene literature. Tako Dinka Alaupović Gjeldum također spominje srijedu i subotu kao dane kada su se održavala sijela. “*Silne večeri održavale su se u određene dane, najčešće srijedom i subotom*” (2007: 564). Vinko Tolić, pak, spominje subotu kao dan koji je bio najvažniji za održavanje ovog običaja. “*Sve do nedavno se u selima održavao stari običaj u našoj krajini da momci subotom i drugim prigodnim večerima dođu u cure provesti večer u šali i zabavi, razgovoru i dodvoravanju djevojkama*” (1997: 153). “*Silo je pružalo najjednostavniju i najpogodniju priliku da momak priđe djevojci u njezinoj kući, da se upozna i s njom uspostavi kontakt*” (ibid). “*Subotom bi cure lijepo uređivale kuću, kužinu pomele, vodu donijele, stolce poredale, siniju o klin objesile, u škancijama suđe poredale, petrolej pripremile, vatru naložile...*” (ibid). Ljuba Đikić također progovara o *silnim* večerima, doduše u duvanjskome kraju, opet spominjući subotu kao najvažniju večer za ovakva druženja. “U

vremenu dok se sijeli (jesen i zima), ni svaka večer nije bila ista za sijelo” (1989: 9). “Bile su 'silne' i 'nesilne' - obične večeri” (ibid). “Silne večeri bile su: subota, nedjelja i srijeda, pa iako se sijelilo i ostalih večeri na zajedničkim sijelima, nije bilo uobičajeno da djevojke noć provedu sa momkom ako nije silna večer” (ibid). O danima kojima se sijelilo, čak se i pjevalo, pa tako ova autorica donosi i nekoliko stihova *gange*¹⁵ koja se odnosila na dane održavanja sijelnih večeri:

“Oj suboto, moja silna noći,
dodi, dragi, ako misliš doći.
Dodi, dragi, večeras je srida,
nemoj da ti majka zapovida.
Dodi, dragi, jednom priko reda,
daleko je subota i srijeda.
Đavlu petak i ko ga računa,
oj suboto, milosti si puna” (ibid).

I u dijelu hercegovačkog kraja koji je teritorijalno bliži Imotskoj krajini te kojeg prema određenim kulturnim karakteristikama možemo smatrati dijelom Imotske krajine, sijelilo se istim danima, ali ponajviše subotom, kada se službeno održavala večer zabave i upoznavanja mladića i djevojaka pod nazivom *silo*. Kazivačica Kata Vidošušić rodom iz Drinovaca¹⁶ navodi zašto je subota bila najvažniji dan za ovakvo događanje u određenom kućanstvu i u hercegovačkom kraju: *Subota bi bila najviše, jer manje se radi tada. Pa bi mi nagodile cure subotu, da bi momci došli. Unda dođu iz tuđega sela, iz Tihaljina, Sovića, Gorice.*¹⁷

I podaci iz korištene literature potvrđuju da se posijelo održavalo tijekom kasnih popodnevni i večernjih sati što potvrđuju ovdje i kazivači pa sa sigurnošću možemo utvrditi činjenicu da kada je posijelo u pitanju uvijek govorimo o posijelu koje se održava u kasnim popodnevnim i večernjim satima na području Imotske krajine:

Silo je u večer. A sidi se, sidilo se zajedno uz komin, uz špaker. Malo je bilo špakera. Bio je u mene, bio je i u Nade, ali većinon kraj komina. I u sobi di cura leži, ako je šire. Unda dođe tu i po deset momaka, u njezinu sobu dođe. Kad nema di drugo sidit. U Nade su, onaj, sidili doli. Gori joj ležala

¹⁵ Vrsta pjevanja na području Imotske krajine.

¹⁶ Mjesto udaljeno od Imotskog 15-ak km, spada u hercegovačku općinu Grude.

¹⁷ Tihaljina, Sovići i Grude su hercegovačka mjesta, sva u krugu od svega 20-ak km od Imotskoga.

mater i ćaća. U Drumu. I unda je doli bio salidž, oni ko od kamena znaš? To su one ploče, ploče po podu, e! Kameni pod, da. Unda su one dvi ležale zajedno na jednom krevetu, Danka i ona. Unda tute dođi momaka. Iz Grubina, iz Zmijavaca, iz Vinjana, skupi se iz Druma puna soba. A u mene, ja san ležala di je kužina bila. U Perkušića. Bio je špaker. Špaker i bio je stol i stolice dvi-tri, unda banak donesi. Onu klupu, banak. Ako i' je više (Antica Tonka Karin, Drum).

Naravno, kako je i ranije rečeno, o nekoliko faktora je ovisilo koliko dugo u noć će posijelo potrajati, ali kao najvažniji možemo navesti dan na koji se sijelilo – ukoliko je bio svetac, praznik ili subota sijelilo se gotovo u pravilu do kasno u noć. U ostale dane nije se sijelilo do kasnih sati radi poljoprivrednih poslova jer su sudionici morali sutradan rano ustajati, iako ih ponekad nikakav vid poljoprivrednog posla nije mogao spriječiti u sijeljenju do kasno u noć: *Sidili smo u noć dugo, znalo se dikad i svanit. A materi to nije bilo drago. Ali ti si ujutro opet najvridniji na rađi. Jer ako legneš gotovo je, ko će te ustat poslije* (Anka Bitanga Šujanova). I volja određene djevojke da u svojoj kući organizira sijelnu večer koja će potrajati do dugo u noć bila je jedan od faktora o kojem je ovisilo koliko dugo u noć će se sijeliti. Kazivačica Antica Karin Tonka mi tako spominje jednu od izlika određene djevojke iz njenog rodnog sela Drum u situaciji kada se mladićima neizravno htjelo objasniti da je kasno i da je vrijeme za počinak: *Cura bi govorila: "Ajmo ća, ajmo, nema petrulja u svići".*

3.4 Mjesto održavanja običaja posijela

Vako ti je nekad davno bilo kad su momci 'odali na silo. Nisu cure skitale po putu, nego u kući sidile na kutu (Nada Karin, Drum).

Iako su se mladići i djevojke iskazivali naklonost jedni drugima na različite načine i na različitim mjestima, poput ranije spomenutih *derneka* i *pazara*, pravo posijelo u pravilu je značilo okupljanje u nečijoj kući u selu. U pravilu su to bile kuće slobodnih djevojaka koje su samovoljno organizirale okupljanja:

Silo je bilo samo u kući. Ajmo reć' sada se čupa vuna u mene u kući. Sve su cure u mene iz sela u kući mojoj. I čupaš vunu i momci dođu na silo. Mi smo cure sidile u kući, momci su dolazili, a danas vi cure, koje su cure, one idu na silo moncin (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Nepisano je pravilo bilo da su djevojke bile pozivane na posijela od strane svojih prijateljica ili rođakinja, a mladići su na ista dolazili sami i uglavnom nepozvani, što nikako nije značilo da nisu dobrodošli: *Kako sad jadne cure 'odaju. O, Gospe moja! Lipo ti je unda bilo. Ma prije si ti u kući, ako odabereš momka, evo ga, ako nećeš, kako bude. E traže, danas cure traže, je, istina* (Nada Karin, Drum).

Za posijela se uvijek znalo gdje se održavaju i kod koje djevojke se određenu noć održavaju, a u većini slučajeva je ovisilo o tome kojoj je kući u selu bila potrebna pomoć oko određenih kućnih ili poljoprivrednih poslova:

Sila su bila i u mene u kući. Bilo bi nas deset ženski'. Iz komšiluka. I tako je u mene na primjer večeras silo. To smo mi dogovorili unaprid da će biti u mene silo večeras. Okolo sve stolci, čupa se vuna. O' toga se šilo, plelo. I momci su doznali da je to silo. Unaprid se zna da je u mene silo u kući tu večer. Saznali bi jedni o' drugi' (Kata Vidošušić, Drinovci).

Djevojke su se, dakle, između sebe dogovarale gdje će okupljanje biti, a kada bi mladići to saznali, skupilo bi se nekoliko mladića iz jednoga sela da bi pohodili posijelo u kući određene djevojke:

Ti stojiš u kući, radiš nešto, pleteš i tako, a oni ako dođu. Bile bi dvi-tri cure, mi bi stričeve bile zajedno. Ja u njizi, one u mene. Unda dođi. 'Ko te simpatije dođe u tebe, unda dođe u nje oni drugi, njezin, što nju simpatije. I tako. Unda tako sidiš do ponoći, ne bi dalje. Ne bi mi nigdi išli (Antica Tonka Karin, Drum).

To nije značilo da je samo jedna djevojka bila tamo, već bi se tu večer u njenoj kući skupio određeni broj djevojaka iz njenoga sela: *Cure su uvik sidile u kućama, u svom selu, a momci su odali na sila* (Kata Vidošušić, Drinovci). Činjenica da se u kućama djevojaka održavalo posijelo nije značilo da je svaka djevojka bila primorana takvo događanje uvesti u dnevni red svog doma. Jedna od kazivačica mi priča da je u velikom broju slučajeva bilo najlakše organizirati posijelo u onoj kući koja nije imala gazde, što je značilo kuću bez starijega muškoga člana porodice:

Dosta je cura u mene bilo. U mene uvik bilo silo, jer san bila sama s materon. U komšiluku su svi znali da je u mene silo tu večer. U drugi' cura se ne bi ni išlo zbog roditelja, braće ako nije stvarno ozbiljno. U moju kuću je moga doći ko god oće, i zato su se cure sastajale između sebe. Svak je zna koja kuća nema gazde, roditelja, brata, pa je zato u mene najviše sila bilo. Zato što je tako bilo

najjednostavnije. Najlakše. U druge kuće se u komšiluku išlo samo kad se tribalo nešto raditi, pa bi i silili (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

I u hercegovačkom kraju nailazimo na sličnu situaciju, gdje mi kazivačica također potvrđuje da je najjednostavnija situacija bila kada se posijelo održavalo u kući bez muškoga člana, pogotovo kada bi se sijelilo subotom koja je u pravilu značila više zabavu i druženja, a manje zajedničko odrađivanje poslova:

Kod jedne cure mater je bila udovica, pa smo uvijek išli kod nje. I tamo si moga šta očeš. Moja mater nije dala da se tako po kući rade neke stvari, neprilike, pivanje, ovo-ono. Unda smo išli kod nje. Mater joj nema čovika, ima malo manju dicu i nji' dvi cure, a mi š njima. U mojoj kući bi bili kad bi se radilo. Čupala vuna ili nešto. Nije mama dala da se tako bala bezveze do kasno u noć, jer bila je dosta oštra (Kata Vidošušić, Drinovci).

3.5 Sudionici posijela

Iako se u ovom radu najviše pažnje pridalo onim posjelima čiji su najvažniji sudionici bili mladići i djevojke to nije značilo da je događanje izričito značilo zabranu starijim osobama da se priključe omladini u njihovoj zabavi i druženju. Marija Friščić, koja je dala detaljniji uvid u lička posijela, donosi nam nekoliko vrsta sijela. Osim isključivo omladinskih posijala, autorica nam donosi i opis sijela samo za starije, oženjene ljude, u većini slučajeva starije žene koja su bila zajednička radna prela na kojima su žene obavljale poslove poput predenja vune, pletenja, komušanja kukuruza i čijanja perja. Na takvim prelima su ponekad bile i djevojke koje su pomagale starijim ženama u takvim poslovima. Autorica donosi i opis prela na kojima su sudjelovali što omladina, što stariji pojedinci kojima nije smetalo omladinsko druženje, pjesma i veselje (usp. 1999: 56). Takav zajednički oblik posijela spominju i moji kazivači, što je na području Imotske krajine gotovo uvijek značilo da je domaćin, domaćica ili stariji član porodice do jedne granice prisustvovao omladinskom kućnom druženju:

Na silu bi unda momci pitali matere: Ka ćeš ti ić' leć'. A ona bi in rekal: Ka' ovu spreden kudilju i drugu podpreden. A to ti je ohoho vrimenta. Mogla bi tako tri dana siditi tu s nama. A nekad ti je i drago da ona tako kaže ako ti nisu momci baš nešto. Onda, jedva si je čekala da dođe. Malo bi te

možda nekad zeru pustila da si sama, ali uvijek je tila da je uza te straža stala, baren je kod mene tako bilo (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

Djevojke koje su imale malo liberalniju i opušteniju situaciju u kući, svjedoče o tome da im nije smetalo prisustvo starijih ukućana: *Moja mater bi s nama sidila jedno vrime, ali ako bi bilo veliko društvo ona bi otišla* (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići). Kazivači potvrđuju i sudjelovanje muških, starijih članova porodice na sijelnim večerima, što potvrđuje i Nada Karin, rođena u Drumu, kojoj nije smetalo prisustvo vlastitog oca na sijelnim omladinskim druženjima:

Uvečer sidni, dođi ovaj, dođi onaj...u nas uvijek vatra gorila, puna kuća ljudi, a ja jedna uvijek dubila, uvijek, nemaš na šta sist. A ja unda jedanput mom ćaći govorin: "a šta mi nisi da stolac, neman na šta sist?!" A to je bilo smišno, a ja bi se opet vratila na onaki život, lipše je nami bilo. Ajme meni majko.

Sudionici posijela su u vrijeme kada je ovaj običaj bio dio svakodnevice u pravilu bili jako mladi ljudi čiji je zapravo jedini cilj i svrha pohoda posijela bilo pronalaženje bračnoga druga: *Dok san se god udala meni su dolazili na silo. Ja nisan isto rano počela sidit'. Od osamnest do dvajst i pet san ja.* (Antica Tonka Karin, Drum). U vrijeme do polovice 20. stoljeća to je značilo izabiranje bračnoga druga u relativno ranijim godinama života te se u pravilu pazilo na ugled djevojke i njene obitelji, što je značilo da se dosta pažnje pridavalo redu po kojem su djevojke iz iste kuće sijelile:

Moj muž je kod mene dolazio jedno godinu ipo-dvi na silo. Imala san 21 godinu ka' san se udala, a na silu san sidila od šesnaeste. Što bi cura ranije počela siliti to bi te ranije počelo računat' ko stariju curu. I unda bi sestre navalile na me: Udaj se, mi iza tebe sidimo. A momaka je bilo k'o u priči. Biži, biži (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

Dok je djevojkama bilo od velike važnosti pronaći bračnoga druga u svojim mlađim dvadesetima, od kazivača saznajem da su mladići pak sjelili malo dulje razdoblje i da im takva situacija nije predstavljala nikakav problem: *A ja san iša na silo od šesnest godina do dvadeset devet. U Imockoj krajini digod je bila najbolja cura, u te san ja iša'* (Ante Karin Sone, Grubine).

O tome koliko će točno sudionika prisustvovati na jednom posijelu u jednoj kući nije postojalo isključivo pravilo pa nam u tom smislu kazivačica potvrđuje, ukoliko je posijelo bilo radno, da je čak bilo i poželjno da je što više omladine na jednome mjestu: *Bilo je cura na silu deset, petnest,*

a moglo je biti i pet, šest cura. Bolje je bilo kad nas je bilo više, da se više napravi posla (Kata Vidošušić, Drinovci). Što se mladića tiče, oni su u pravilu posijela pohodili u većim grupama što im je svakako olakšavalo njihova poduža putovanja iz jednog sela u drugo: *Nekad bi nas po dvadeset i pet išlo na silo. Cilo selo, svi zajedno. Unda bi se cure iz sela sve zajedno sastale u nekon selu* (Ante Karin Sone, Grubine).

3.6 Ponašanje mladića i djevojaka na posijelima

Iako je u ovom poglavlju ponajviše riječ o ponašanju djevojaka i mladića na samim posijelima, obratit će se pažnja i na ponašanje omladine općenito u vrijeme oko polovine 20. stoljeća, jer takvo vrijeme i mjere odgajanja tog vremena svakako su utjecali i na ponašnje tijekom samih posijela. Ako uspoređujemo ponašanje mladića i djevojaka, možemo zaključiti da je ono svakako bilo različito. Prvo na što se takvo ponašanje odnosi je pohađanje posijela: *To je bilo bolje nego što je danas, a danas one idu na četiri točka na silo, a prije su momci odali na silo, nisu cure. Cure su sidile kući, nisu vanka odale* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Mladići su bili oni koji su pohodili posijela, a djevojke su u svojim kućanstvima ili u kaćanstvima svojih seoskih kolegica dočekivale mladiće iz svojih sela, a ponekad i sela koji su bili udaljeni kilometrima:

Momci su dolazili iz kruga od 30 kilometara, nadalje su u mene došli iz Tihaljine. Ponašanje ovih iz dalji' komšiluka je bilo drukčije. Držali su se drukčije. Oni su se pravili nešto, da mogu kako i' je volja. Pravili su se važni. Mislili su da mogu osvojiti curu kako i' je volja. Ali sve je to bilo više manje sve jednako, bez prevelike razlike (Kata Vidošušić, Drinovci).

Kazivačice su me uvele u svoj svijet djevojke koja sjedi u svojoj kući i dočekuje grupu mladića koji će se u prostorijama njezine kuće zabavljati do dugo u noć. Njihovi iskazi potvrđuju isto ono što sam doznala i od kazivača Ante Karina Sone iz Grubina, a to je da su mladići prelazili daleke rute da bi se išli udvarati ciljanoj djevojci: *A što se tiče cura, di se je god koja cura, ja san to nanjušio i iša u nje. Prije se tako 'odalo*. Tako mi kazivačica Nada Karin priča kako su i njoj kao mladoj djevojci u Drum dolazili momci čak iz Bosne i Hercegovine spominjući mi Bobanovu Dragu, naselje u selu Sovići:

Ja mislin da bi se razminilo stotinu momaka u mene u kući od uvečer do ujutru. Iz Šumeta, iz Prološca, iz Bobanove Drage, iz Vinjana. Nije to išla dvojica, nego čopor momaka, po deset ih. To ne bi moglo u kuću, nego ispri' kuće: "Dobra večer, dobra večer!", to ulaze, izlaze a ti sidiš lipo, ne treba ti iz kuće. A sada jadne cure uvijek na putu.

Kazivačica Antica Tonka Karin također potvrđuje dolazak mladića iz udaljenijih sela na posijela koja su se održavala u njenom rodnom selu Drumu te govori o mladićima iz sela Zmijavci i Vinjani Donji, od kojih je potonje smješteno u Imotskom polju, uz samu granicu s Bosnom i Hercegovinom:

Jedanput je došlo iz Gorice deset bicikla u mene. Došli u mene na silo, a ja nisan nijednoga znala. Oni su čuli, znadu da je Drum, unda Perkušići selo, i tako. Unda to kaže jedno drugon. Momci oni koji su iz bližega, unda oni kažu onizin ako njizi interesira. Kad ja san bila otišla spavat', došli ti iz Gorice. K'o da je blizu s biciklin. "O, Bože", ja govorin. A taj, ko rodijak je njiov govori: "Ajmo gori, ajmo gori!". I ja san pošla spavat', otišla spavat', zatvorila vrata. Bilo je, ja mislim, jedno devet sati, ovako u jesenska doba, nije bila zima. Kad ono zove taj: "Ajde, Tonka, Tonka, otvori, ovo su moji rodijaki, oće te vidit, otvori!". I ja se dignen, i tako, sidi. Moglo se je vanka sidit, nije bilo 'ladno. Vanka je u mene bio stol pri kućon i bile one klupe za sist. I tako sidili, ono po zidu, kako bi rekla? Di je 'ko moga' sist.

Na posijelima nije bilo fizičkoga iskazivanja ljubavi niti je bilo prisile među mladićima i djevojkama: *Ponašanje na silima je bilo odlično. Nije on smio da će je čepušat, da će je 'vako štogod. A bože sačuvaj, 'ko je to vidio. Ako je njezina volja to je drugo bilo* (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

3.6.1 Ponašanje i izgled djevojaka

Kazivač Ante Karin Sone iz Grubina se u svojim iskazima osvrnuo i na kvalitetu određenih djevojaka, koje generalno dijeli na dobre i loše djevojke: *Znalo se koje su cure dobre. Pusti se glas: "Je dobra ta cura!". I ako se za njon ne čuje ništa, ako nije odavica, dobra, dobre familije, zna' si da je cura dobra.* Jedna od kazivačica mi govori o čuvenim djevojkama i o tome što je pridjev čuveni značio u tom slučaju:

Lipo je bilo s jedne strane, ali s druge nije. Ako stojiš u kući, ne zna te ni'ko unda neće ti ni doć'. Ali uvi'k je bilo čuveni cura. Unda: "Ajmo vidit je. Ajmo ovu vidit'". To se pročuje od jednoga do

drugoga. Dođu, ali ne dođu oni sad svi radi cure, nego dođu k'o na silo (Antica Tonka Karin, Drum).

Svakako možemo zaključiti da se u vrijeme posijela znalo koje su cure čuvenije od kojih. U tadašnje vrijeme se kvaliteta djevojaka najmanje odnosila na fizički izgled te je više bila usmjerena na unutarnje kvalitete djevojaka, ali se gledalo i na miraz koji djevojka eventualno može ponuditi svome budućem ženiku. Tako u literaturi nailazim i na naziv *dotarica*, kao djevojka koja u miraz ima ponuditi mnoštvo toga, a ponajviše zemlje. “Dobrom prilikom smatrala se dotarica, djevojka jedinica koja nasljeđuje očevinu, pa se to i pjesmom izricalo: *Dotarice, da ti nije dote, đava bi te uzea s lipote*” (Alaupović Gjeldum 2007: 564). *Dotarice* su, dakle, bile one djevojke koje su upravo zbog svoga velikog miraza imale mnoštvo udvarača pa su uvijek bile na meti bijesa i gnjeva od strane ostalih, siromašnijih djevojaka. U *dotaričinoj* kući je uvijek bilo mnoštvo mladića pa je to redovito ljutilo ostatak djevojaka te u njima izazivalo zavist (usp. Tolić 1997: 154). O nazivu *dotarica* mi potvrđuje i kazivač:

A bila jedna cura imala veliko imanje, puno zemlje. Ćaća joj bio star, mater joj umrla. A ona nije bila baš lipa, pa računao ko će dovest gabora u kuću. Unda je bila jedna u Zmijavcima. Isto dotarica. Odusta' san, pa san iša u jedne u Vinjanima, u Medvidovića. U te sam bio iša jedno po' godine (Ante Karin Sone, Grubine).

Iako je posijelo bilo u vrijeme kada se nije moglo od sudionika očekivati profinjen fizički izgled, što je značilo odijevanje skupe i profinjene odjeće na takva događanja, isti kazivač mi spominje izraz *prljava cura*, koji možemo povezati s činjenicom da se tako nazivalo djevojke bez velikoga imanja, čiji se i fizički izgled očito bio zamjećen od strane mladića: *Bilo je i prljavi' cura, nisu jadne imale. Nisu imale šta ni prisvuć', nisu imale ni drvene kašike*. Isti kazivač mi priča i o hrabrim djevojkama, što je u ono vrijeme značilo da djevojka nije okolišala, nije puno razmišljala s kime želi ostati sijeliti:

Unda kad se dođe u cure, ako imadu dva momka da zajedno stoje. 'Oće on da ostane, a 'oćeš ti da ostaneš, unda bi se curi govorilo: "S kin ćeš ostat', 'oćeš li sa mnom ili ćeš s njen?". I sada ona mora kazat' i izabrati. Bilo je hrabri', reklo bi se aknuti' cura što bi odma rekla s kin će ostati.

Kao što je navedeno i ranije, fizičko iskazivanje privrženosti bilo je osuđivano te iz iskaza zaključujem da to nije bilo nešto što je bilo normalno kao u današnje vrijeme, dapače, takvo iskazivanje u društvu oštro se osuđivalo:

Cure koje su se tako ponašale, dopuštale svašta, to je bila sramota velika i to je bio jad i teška muka. Unda ka' bi se sastala po dva-tri momka, dođu u cure na silo unda jedan više: Golube gukni za koga je silo, ja neću u troje sidit ili četvero. Unda ti kažeš koji ti je draži, najdraži, toga ostaviš, onaj drugi nek ide, oni koji je mrzak. I unda sidi, pričaj, razgovaraj. I unda on ode svojoj kući, ja ostala svojoj, niti bi ga ljubila niti grlila, niti išta (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Nije bio običaj da mladići dolaze nasamo djevojkama u kuću, osim ako veza između mladića i djevojke nije bila ozbiljna, pred ženidbu, pa bi u tom slučaju mladići znali dolaziti sami, ali isto na posijelo. To nije značilo da mladić i djevojka imaju pravo napustiti druženje među članovima obitelji i povući se u svoje odaje: *Pa šta znači poljubit se? Roditelji su smatrali da uz poljubac ide sve. Nema to, ma kakvi poljubit se. Nismo se držali ni ispo' ruke ni za ruku* (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići). U hercegovačkom kraju pravilo vezano za odlazak djevojke i muškarca u zasebne prostorije bilo je malo drugačije, ali to opet nije značilo da je bilo fizičkoga kontakta:

Moja mama nan je dala da budemo u kući, u drugoj sobi, ali nema nikakva šuškanja. Sidi i pričaj. Ni poljubit, ma kakvi. To se u nas u selu dopuštalo, ako su se momak i cura sviđali jedno drugome (Kata Vidošušić, Drinovci).

Ista kazivačica također potvrđuje da je u slučaju fizičkoga kontakta situacija bila da takvu devojkicu kasnije nitko kasnije ne želi oženiti:

Bilo je i drugačijih cura, što bi odma' spavali s dečkom. Ja to nisan radila. To je bila sramota. I sva'k' bi zna da ona spava s njime. I on na kraju neće da ju uzme. To je bilo ružno vrlo. Ja san samo sa svojim čovikom imala odnose.

Situacija je bila slična i u ostalim dijelovima Imotske krajine koji su obuhvaćeni ovim radom, što je značilo da djevojka koja je povezana s pričama o tome da je prije braka bila u kakvim fizičkim kontaktima s mladićima, nije bila na glasu kao dobra, čuvena djevojka:

A i ne bi bili ljudi prije zadovoljni kad bi seksualno živile cure s njima. Ma kakvi. Korili bi. I moj je meni reka kad me je vinča, nakon dva dana: Ti sigurno nisi nevina, pa se bojiš sa mnom, a oženili se. Ako ne budeš nevina, ja ću se odma' o' tebe rastat. Ovo ti je živa istina. I nikad ga u životu privarila nisan. Ali nisu svi ljudi bili isti (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

Mladići su bili jako uporni i pažljivi kada je u pitanju bilo osvajanje djevojke, što mi potvrđuje i kazivačica Antica Tonka Karin koja govori na koji način su mladići osvajali djevojku u njenom rodnom selu Drumu:

Ako je negdi gužva u kući, ima više momaka, ima i' puno, nema di sist, unda iđu na drugo misto. Tako je to bilo. Unda za jednu večer dođi na pet mista, a ako je baš zainteresiran za tu curu di je doša, unda on stoji, čeka najzadnji. Čeka najzadnji šta će ona, kako će reagirati ona, kako će razgovarati s njime, 'oće li ili neće. I tako je to bilo. Bilo je lipo s jedne strane.

Ista kazivačica navodi i pojam *korpe* koji je označavao odbijanje mladića od strane određene djevojke: *A ako cura ne bi tila, to bi se zvalo korpa. Dala mu korpu!* Vezano za odbijanje mladića ili ostavljanjem istoga nalazim i u literaturi, i to po nazivom *korporanje*, baš onako kako mi moja kazivačica i spominje. Značenje davanja *korpe* od strane djevojke odnosilo se na djevojčino predomišljanje te odbijanje mladićeve dodjeljene pažnje. U takvim slučajevima se znači govorilo da je djevojka momka *korporala* (usp. Đikić 1989: 12). Pojam *korpe* ili *korporanja* nalazim i u iskazu kazivača Ante Karina Sone iz Grubina:

Kad bi se naljutio na Tonku, unda bi o'ša u druge cure, ali opet dođi. Ona je meni bila odgovarala, a i ja njoj. Nijedna mi cura nije dala korpu, od svake san ja bio otiša' ća.

3.6.2 Ponašanje i izgled mladića

Mladići su također bili povezani s određenim stereotipima, a najvažniji je bio onaj koji se odnosio na to koliko imanja ima te iz koliko velikog kućanstva dolazi, što je značilo da se uvijek na jedinca gledalo malo bolje nego na mladića u čijoj je kući više sinova. Također, smatralo se da se uvijek mora poštivati red za ženidbu i za sijeljenja. Koliko je takvo poštivanje reda bilo nešto oko čega su djevojke vodile veliku brigu, kazivač mi potvrđuje da se i kod mladića držalo do istog tog reda:

A ako je bilo više cura u kući i braće to se nije moglo oženit' ka' je tebe volja, nego ka' te dođe red. I unda kad je bilo vrime, ja se nisan moga' odma oženiti zato što san ima' dva brata. Ja sam mora' čekat' da se oni prije ožene. Bio san k'o slipo crivo. Inače nas tri brata smo bili dobri momci, računali nas među prvima. U Imockoj krajini malo i' je bilo (Ante Karin Sone, Grubine).

Dok je po nekim odrednicama ponašanje mladića bilo slično kao kod djevojaka, velika razlika je bila u tome da se na mladiće gledalo drugačije nego na djevojke ukoliko su sijelili po čitavu noć. Mladići su u pravilu bili oni za koje se nije smatralo nedoličnim ako su po cijele dane i noći u pokretu, vani, na posijelima: *Muški su balali po cilu noć, njima ni'ko ništa nije govorio. Stari ljudi bi rekli: Neće ništa poda travercon donit* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Također, velika razlika je bila u tome što su djevojke bile te koje su uvijek nešto radile *u rukama* tijekom sijelnih večeri, dok je najvažnija zanimacija mladića bila ispijanje velikih količina domaćeg vina. Dinka Rudež iz Vinjana Donjih donosi i jedan stih gange koji nam prikazuje takvo ponašanje: „*Znaš li mala di baraba spava? U konobi između bačava.*“ *Ovo znači da se je on nalio i da ne može izaći iz kuće.* Osim ispijanja vina, za mladiće nije bilo neobično da su konzumirali i pušenje duhana, dok za djevojke to nije bio normalan čin: *Muški jesu pušili duvan, neki nisu, ali većina je pušila. Ako je vidio curu da džudži?* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Kazivač Ante Karin Sone iz Grubina potvrđuje da je među mladićima postojala razlika u njihovom fizičkom izgledu, što znači da su neki od mladića ipak držali do toga kako će fizički izgledati i kakav će dojam ostaviti na djevojke: *Nisan se ja puno sređiva za na silo. A oni drugi momci kravate, bile košulje, pravili se važni. A ja u kaljačama. A te bi kaljače radio šuster, postolar, od gume.*

3.7 Hrana i piće na posijelima

Budući da su vremena u kojima se ovaj običaj održavao bila vremena neimaštine, nije bilo velikih gozbi na takvim večernjim druženjima. U iznimnim situacijama, djevojka bi počastila mladića, vjerojatno da se malo pokaže pred njim, da on vidi da ipak nije ona, kako bi u Imotskom rekli, *za baciti*. Tako mi kazivač Ante Karin Sone iz Grubina priča o tome kako su njega ipak, kao tadašnjeg mladića *za poželjeti*, gostile djevojke kada bi išao na posijela izvan svoga sela, možda smatrajući da mladiće ipak treba počastiti, nahraniti i napojiti, s obzirom na to da bi se veliki put prešao ne bi li se stiglo do kuće one djevojke koju su negdje ranije zamjetili:

A u Medvidovića Dragu bi' iša s jednin starin biciklom. Lipo sidni na biciklo i doli. Unda sidi s curom, ako si heroj unda će ona tebe i počastiti. Doli u Medvidovića je bilo gavice, one ribe sitne. Unda bi ona spremila gavice, meni poprigaj. A ako nema toga, unda ukrade materi i ćaći pečenice pa toga mi donesi.

Moje dvije kazivačice iz istoga sela Runovići mi potvrđuju dva različita običaja kada je čašćenje vinom bilo u pitanju, tako da ne možemo zaključiti da je na području čitave Imotske krajine bio običaj častiti mladiće vinom. Dok jedna kazivačica smatra i potvrđuje da je čašćenje bilo normalno u vrijeme posijela: *Cure su bile dužne poslužiti momke, vinom, vodom, ko je šta tío piti i kako je 'ko ima* (Ana Bitanga Šanjnica, Runovići), druga smatra potpuno suprotno, što je značilo da se čašćenje mladića vinom u njenom zaseoku izbjegavalo jer bi takvo ponašanje bilo pogrešno protumačeno na način da bi se gledalo na to kao na namjerno privlačenje mladića:

A nismo smile mi častiti jer je to značilo da i' častimo navodno da i' privučemo, da nan dođu. A mi smo se pravile važne, da nami nije do nji'. Šta ćemo mi njima još davati bukaru vina. To bi ti se unda pripovidalo kroz tri sela. Ma kakvi, ne smiš častiti momka, jer bi se to unda uzelo u obzir kao da nije njemu do tebe, nego tebi do njega (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

Na području hercegovačkoga kraja djevojke su častile mladiće te kazivačica Kata Vidošušić, rođena u Drinovcima, napominje da na tom području nije bio običaj da se vino na posijelima naplaćuje:

Bilo je i čašćenja. Kruvon kukuruzovin, meso, rakija. Bilo je i kave. I tako, kuvaj kavu i mezi. Tako jedna drugoj pomaži. Momci su pili vina koliko god su mogli, ni'ko in ga nije naplatio. Momci su to vraćali na način da te lipo pozdrave, priča o tebi najlipše sve, i takve stvari.

Naplaćivanje vina tijekom sijela na hercegovačkom području nije bilo uobičajeno, dok druge kazivačice s područja Runovića i Grubina potvrđuju da se na tim područjima prakticirala prodaja vina: *Nismo i' častili vinon, a za prodat nismo ni imali, a kad bi imali prodala bi vino momcin. Koliko su popili moraju i platit'* (Anka Bitanga Šujanova, Runovići). Kazivačica Nada Karin također potvrđuje prodaju vina mladićima za vrijeme posijela u njenom rodnom selu Drum:

Pa danas je vino re' ćemo deset kuna, a unda je bilo sto dinara. Ti doneseš vino, on odma pare. A on: "Aj donesi vina!". A ko će donit vina, svi će mislit da časti. A ja: "Ne dan ja vina bez para, ne dan i gotovo!". Unda ja ne dan bez para, ne dan, a on: "Ajde donesi, donesi!". Kriglu ja donila. Kad doša' on drugi put kad ja: "Daj mi one pare!" I tako ja uvik, a on jednon: "Neću ti i' nigda dat'!" I nije mi i' nikad da'.

Za razliku od područja Druma i Runovića, u selu Vinjani Donji nije bio običaj da se vino prodaje, osim ako nije bilo u svrhe igranja zabavnih igara, poput igranja na karte ili *šijavice*, kada bi se

mladići međusobno kartanjem kladili u vino koje bi ona osoba koja je izgubila igru morala kupiti od djevojke, što mi potvrđuje Dinka Rudež iz Vinjana Donjih:

Pilo se vino, voda i rakije. I ako bi se koji liker kupio. Nećeš ti svom momku ako sidiš s njime naplatit mu čašu vina. Ako oni igraju šijavice onda bi prodavali vino, ako bi momci igrali u vino. Znali su igrati i o kokoš i unda ti prodaš kokoš, i skuvali bi im kokoš ako bi tili. Naplatiš in kokoš, naplatiš im vino i krv, pa neš im džabe davati. Dobro, da' ćeš jedan put, ali dva, tri, četiri puta neće niko davati. Pivalo se, veselilo, nije bilo k'o danas.

Ista kazivačica potvrđuje da mladići na posijela nisu imali običaj donositi ni hranu ni piće te navodi i *gangu* koja je povezana s time: *Momci nisu ništa donosili na silo pa im se pivalo: Doša dragi ništa ne donio, smo usne da bi me ljubio.* Na području hercegovačkoga kraja je i po ovom pitanju bilo malo drugačije nego u nekim selima Imotske krajine: *Momci su kod nas donosili na sila bombone, i koja bi in se cura svidila dilio bi bombon ko je ima'. Donosili su i vino, rakiju* (Kata Vidošušić, Drinovci).

Osim vina, vode i rakije, na posijelima je znalo biti i hrane, ali ne hrane u raskošnom smislu riječi, već hrane koja je bila prigodna za vrijeme u kojem je ovaj običaj bio svakodnevica te hrane koja je bila u skladu s mogućnostima zajednice i određenoga kućanstva. Kazivači navode, osim kuhanja ili pečenja peradi, točnije kokošiju, jednostavne kolače, kiflice: *Onda smo pekli kolače nekad. Grupa bi bila velika momaka i cura pa bi pekli kolače. A suvi su se kolači pekli. Kiflice i suvi kolači. Kad bi momci došli unda se kolač sprema* (Dinka Rudež, Vinjani Donji), uštípke, prevrte i divenice:

Mi smo se tu šalili, pekli uštípke, privrte ili divenice, šta je bilo u ono vrime. I tako bi se tu momci skupljali i dolazili. To je bila zabava, nije se imalo di, nije bilo telefona, nije bilo struje, nije bilo kina, ničega (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

Kazivačica Dinka Rudež iz Vinjana Donjih opisuje prevrtu na sljedeći način: *Razliješ po ciloj tavi. Samo malo tijesta, malo riđe zamišaš i zaliješ. Nije palaćinka, nego privrta, palaćinka je drugo. Brašno i voda i zaliješ to. Deblja je od palaćinke.*

3.8 Druženja na posijelima

3.8.1 Rad u rukama

Iako su posijela služila da se mladići i djevojke međusobno upoznaju te izaberu sebi nekog prikladnoga za ženidbu, takva okupljanja su imala i radni karakter, a rad je većinom podrazumijevao kućne poslove koje su odrađivale djevojke:

Mi nismo smile u moja doba, u moje dane, i pri menon generacija bila i za menon nešto, nismo smile izać vanka ako ne radimo u rukama. Mi smo morale presti, plesti, pripredati, vesti. Bilo šta radit, samo smo morale nešto u rukama raditi. Nije bilo ko danas. I golotinju tamo gledat i slušat, ko je to smio. To se nije smilo u moja doba (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Djevojke su na sijelnim večerima činile sve da bi ih mladići zamijetili, što je uključivalo i obavljanje raznih poslova kojima bi nazočnim mladićima pokazale koliko su vrijedne, sposobne i radišne. Bile bi lijepo počešljane, obučene te redovito radile nešto u rukama, naprimjer prele, plele i vezle pri svijetlu svijeće (usp. Đikić 1989: 8). Od same zabave koja je u tadašnje vrijeme značila pjevanje, igranje raznih igara, kao što su naprimjer igra *prstena*, karte i *šijavica*, te razgovaranje, na takvim okupljanjima se i radilo. Djevojke bi po Imotskoj krajini plele razne odjevne predmete ili češljale vunu: *Unda bi se pivala ganga, prela se kudlja, plele se suknene bičve, kličali se terluci, vezlo se. Vezeš krpku kuhinjsku ili...morala si nešto raditi u rukama (Dinka Rudež, Vinjani Donji).* Od iste kazivačice doznajem da su djevojke također same sebi izrađivale odjevne predmete:

5-5 cenata, tri centa široko, od starije robe skroji, unda bi mi to šile. Cure jedna drugoj pomagale za tkati štrace. I unda bi eto uvečer sidili pa bi i to mi radili, pa čijali perje i unda smo čupali vunu, pa smo prele, pa plele, pa vezle pa svašta smo radile.

Po danu bi se *paćio* duhan po selu pa su i takve situacije služile za međusobna upoznavanja i razgovaranja: *Mi bi se uvijek sastale cure, ili čupaj vunu ili šivaj ili paći duvan (Nada Karin, Drum).* *Paćenje* i obrada duhana bila je vrlo važna djelatnost u svakome selu na području Imotske krajine: *Čepukala bi se najviše vuna liti na silu, a zimi bi se najviše razvrstava' duvan, uvijek je se nešto radilo. Nije bilo to samo radi zabave (Anka Bitanga Šujanova, Runovići),* pri kojoj su djevojkama znali pomagati i mladići. *Paćenje* duhana bila je vrlo važna djelatnost budući

da je mnogo domaćinstava živjelo od prodaje duhana pa iz iskaza kazivačice Ane Bitange Šanjinice iz Runovića možemo vidjeti da je ta djelatnost bila sastavni dio sijelnih večeri, ali i da se jako pazilo na to odrađuje li se ta djelatnost u najboljem mogućem redu:

Na silima se i radilo. Radila se vuna, lista se duvan, peruša' se kukuruz. Cure bi se sastajale i tu su momci dolazili. Svašta se na silima radilo. Niza' se je duvan večeri, nije bilo svijetla, sviće su bile, ali smo isto nizali. Lista' se je duvan na stolu, paćio se duvan, svaki list je mora' biti za se, kasnije bi ga nizali, kad se osuši mora bi ga peglat' da bi ga moga' prodat. Peruša' se kukuruz, čupala se vuna. Pleli smo đempere, čarape. Prela se kudilja. Nismo imali perje, to je bilo više u Slavoniji.

Na nekim područjima Imotske krajine nije bio običaj da mladići pomažu u poslovima koji su se radili na sijelnim večerima, već je njima takva večer služila isključivo za zabavu: *U mom komšiluku momci ne bi pomagali nama s poslovima. Samo bi sidili, a kad bi se radio duvan čistilo bi se. Bilo je vina, rakije u onoga kod koga je se radilo* (Anka Bitanga Šujanova, Runovići). Osim *paćenja* i spremanja duhana, veliku ulogu je imala vuna, koja je služila za izrađivanje raznih odjevnih predmeta:

Naj se prije vuna išćupa, ostriže se s ovce ili janjeta, unda se to opere i osuši i ka' se osuši unda idemo na čupanje vune. I unda je na gargaše metnemo i izgargašamo. Ako ćeš finije unda na grebene. Na grebene se radilo isto, grebena imaju zobove velike i unda nataknješ na nji' i čupaš. Nema puvaljica u toj pređi. I mi smo to isto radili. A pleli su se i terluci. Navezeni i nakićeni. Odozdale je bilo, a ozgar je šareno. To su ti terluci. To se plelo na kljunaču (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Na području čitave Imotske krajine obrada vune je imala važnu ulogu, kako u seoskom životu općenito, tako i na sijelnim večerima: *Češljali smo i vunu. Grebala se vuna i prela* (Anka Bitanga Šujanova, Runovići).

3.8.2 Zabavne igre na *silima*

Dok su se djevojke trudile pokazati u svome najboljem svijetlu, mladići su uz neprestano ispijanje uglavnom velikih količina domaćeg vina, vrijeme kratili i raznim igrama te pjevanjem. Najčešće se igrala *šjavica* ili *lamura*, odnosno kraće *mura*. Vinko Tolić donosi razumljivo objašnjenje ove danas sve rjeđe društvene igre. Nažalost, u današnje vrijeme je još vrlo rijetko

možemo doživjeti upravo od onih ljudi koji su je i prakticirali na sijelnim večerima, dok mlađe generacije, nažalost, nisu pokazale previše interesa da je spase od zaborava:

“Riječ šijavica nastala je od malo iskrivljene talijanske riječi *sei* – u hrvatskom jeziku *šest*. Za ovu riječ *sei* u igri, zbroj šest prstiju (od dva igrača) udomaćila se riječ šije. I kako se u igri šijavice veoma često na stolu među igračima nađe (u oba igrača) šest prstiju i zvanje riječi *šije* – stoga se igra prstiju zvala šijavica. Za sve moguće zbrojeve prstiju u toku igre (od dva do deset) u šijavici ili lamuri se upotrebljavaju termini na talijanskom jeziku. Pogoditi broj nije baš lako. Obično promaše oba, nekad jedan pogodi, a drugi promaši. Koji pogodi ima punat¹⁸. Nekad pogode oba igrača – tada je punat ničiji, ne broji ga ni jedna ni druga strana. Šijavica je igra muškaraca, a ženske, osobito u ranija vremena, nisu smile ni gledati kako muškarci igraju jer bi im netko mogao prišiti termin ‘muškara’, što bi im smetalo boljoj udaji. Curama nije smetala velika vika i galama, dapače u takvoj gužvi i atmosferi može u mraku s više momaka šapnit koju besidu, a sutra ima šta pričati, koliko ih bijaše na silu. U selima su se znali bikači šijavice, tako se znali i oni koji nikad nisu na silima i gostionama zaigrali...neigrači se nisu cijenili. Ove zadnje cure bi s apetitom u gangi izrugivale: *Koji momak ne zna šije – šete, podajte mu iglu neka plete!*” (2007: 202).

Na sijelnim večerima na području Imotske krajine igra šijavica je uglavnom služila, osim za zabavu, i za osvajanje vina koje bi djevojke u svojim kućama prodavale: *Da, da! Oni igraj šijavice, na karte od vino, unda po 20 litara, ako je puno momaka. Unda ‘ko izgubi, plaćaj vino* (Nada Karin, Drum).

Osim šijavice, kartanje je bila najčešća aktivnost kojom su se mladići bavili za vrijeme *silenja*: *Igraj na karte po svu noć* (Nada Karin, Drum). U tadašnje vrijeme kartalo se u vino te se znalo kartati i po cijelu noć: *Unda nije bilo para. Bilo ih je da su došli u nje, pa se zaduži za vino. On bi igra na karte, a nema para. Ja to nisan nikad radio. Ako iman para, igran* (Ante Karin Sone, Grubine). Postojale su igre na karte koje su bile jednostavne i koje su uglavnom igrala djeca, dok su se na posijelima igrane malo ozbiljnije i kompliciranije igre na karte poput *trešete* i *briškule*. “U Imotskoj krajini udomaćile se i stekle pravo građanstva tzv. talijanske karte” (Tolić, 1997: 199). “S pravom ih tako zovemo jer su na njima oznake pisane talijanskim jezikom” (ibid). “Tako i nazivi igara, dobiše termine na talijanskom jeziku” (ibid). Mladići su vodili računa o tome da,

¹⁸ Punat označava bod.

ukoliko igraju na karte ili igraju šijavicu, da ne gube, jer i to je djevojkama pokazivalo kakav je mladić i isplati li se sijeliti s njime:

A koliko momaka prije upitaj nego počmi igrat: "Ako ja izgubin, 'oćeš li mi virovat'?" Znaš, neman para do drugoga puta. "'Oću", ja govorin. I donesi pare on drugi put kad dođi. Unda ako in daš vina se fale, da ima u nje pit' i ist. Unda oni smatraju da častiš, da si laka. Unda oni side, unda ako zaigraju, prije bi igrali one šijavice, one dalmatinske. Momci, e! Čet'ri igray, 'ko će bolje, e! Unda o tolu: "Moje, moje!". I unda tako, unda oni pita vode. Kome se cura sviđa, on: "Daj mi vode". Unda doneseš vode, imaš kriglu, čistu, triba da je čista, znaš, da sjaji. Da ne reče: "Nečista ti je cura!" (Antica Tonka Karin, Drum).

Još jedna od igara kojima bi se nazočni zabavljali na silima bila je tzv. igra prstena:

Igrali smo i prstenja. Jedan prsten, unda ti ga traži. Mi smo igrali na bajame za Božić. Tri bajama metneš doli, i onda četvrti gori. I onda dva metra se tri odmakneš i pucaš. I ko pogodi kulu, njegovo je ono što je dobio okolo. Samo ostane o' te kule na mistu i opet se puca. Ko je obori kupi bajame okolo. I ko ima više bajama pobjednik. A igralo se i na dinare unda, na botune. Naćuliš tamo botune, dva, tri, pet, sedan i unda pucaš. Igrali smo se mi i s dinarin. Nismo imali igračkaka k'o danas. U selu bi bila jedna, reć'emo amo, cura starija, unda bi ona zamećala šalu, cirkus. To nan je bila televizija. I lipše je bilo nego televiziju gledat'. Na televiziji nemaš šta vidit nego sve što ne valja. Evo, ubojstvo, evo kurvarluk, evo lupeština, evo sve što ne valja. Šta si vidila na televiziji da valja? (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Radilo se o igri koju je morao igrati malo već broj mladića pa bi se u te svrhe mladići i djevojke iz jedne kuće premjestili u susjednu, u kojoj je bilo više mjesta i stolaca, ne bi li zajedno odigrali ovakvu igru. "Postupak je bio takav, da bi se našao upravo pravi prsten za igru, a mogao bi i drugi predmet veće vrijednosti, a manje veličine da se lako i neprimjetno može sakriti u šaci" (Tolić 1997: 196). "Kad se dogovorili da se započne igra, suigrači posjedaju u obliku polugruga oko komina, petruljača se stavi na prikladno mjesto da ih vođa (igre) što bolje vidi" (ibid). *Pivalo bi se, igralo se prstena. A to se igra ovako. Ovde je nas petero, tamo petero. Prsten stoji u jednoga. Unda svaki: "Pusti ruku, pusti ovu, daj onu"* (Ante Karin Sone, Grubine). Isti kazivač dalje igru opisuje ovako: *'Ko nađe prsten, taj je dobio. Igralo se o vino, o bukaru vina. Igrali smo i karte i šijavicu. Iđeš tamo, cure sidile, a momaka puno.*

Osim igre *prstena* popularna igra bila je igra pod nazivom *magare gre*. U literaturi pronalazim detaljniji opis ove igre:

„Sa štapom bi se pored vatre po lugu ucrtale ravne okomice (crte) onoliko koliko je bilo brojno društvo. Svi bi stisnuli oči, a ovaj sa štapom bi govorio: - Magare gre! - i nosio štap od crte do crte, a nekad bi ga znao zadržati više puta na istoj crti. Ostali bi stisnutih očiju govorili: - Neka gre! - No, po osobnoj nakani misleći da štap nije na tvojoj crti, reklo bi se: - Sveži ga tute (tu). Ovaj što je štap držao pitao bi: - Na koliko? - Ovaj bi odgovorio prema ukusu: - Jednu slanu šibu po ruci ili deset manje slanah. Tada bi svi otvorili oči te bili svjedocima kazne koja slijedi. Pokazivač crta bi se mijenjao kad bi se uhvatio na svojoj crti.“¹⁹

Kazivačica Dinka Rudež iz Vinjana Donjih ovu igru opisuje na sljedeći način:

Počastilo bi se, šijavica se igrala, igralo se na končice, pa smo igrali na magare gre. Magare gre, svežeš mu oči, magare gre, on kaže neka gre, neka gre, magare gre sveži ga tute, šta mu daješ pokore? Da poljubi curu. Unda on poljubi tu i tu curu koja je rečeno da se poljubi. Ili izađi nekoga zovni tri puta. A na končice se igralo, istriglo bi se konaca nekoliko, koliko nas ima u kući, unda jedan konac dvoje i' drži. I onda kad se to, mi se igramo, i onda kad potegneš konac ti i ja, rećemo sastane se muško i žensko, s jednu stranu ti, sjednu stranu ja. I onda kad se sastanu konci morala se je ta cura i taj momak poljubiti.

Popularne igre su bile i *kamen o kamen, trlja*, igra *pitonjka*, čovječe ne ljuti se gdje su plastične figurice kakve poznajemo danas zamjenjivala sitna kamenja:

Igrali smo bitonka, kamen o kamen, trlje, pitonjaka. Skakali smo priko konca. Držiš konac i priskačeš. Pa smo se igrali 'ko će više priskočiti taj konac. Igrali smo i prstena. Sakrij prsten pa bi pogađali di je. Pogađaš u čijoj je ruci prsten. 'Ko pogodi, dobije poen. Igrali smo se i vatavice i čovječe ne ljuti se. Čovječe ne ljuti se bi isto s kamenjima igrali (Dinka Rudež, Vinjani Donji).

Omladina koja je sudjelovala na posijelima, osim zabanih igara, poznavala je i izvođenje kratkih igrokaza koje su izmišljali sami ili su jednostavno glumili druge osobe, a na temelju njihove glume, ostali sudionici su pogađali o kojoj osobi je točno riječ: *Igrali smo igrokaze i pre'stave. Naprimjer, dođi jedan iz vanka, pa se priobuci i glumi, a mi pogađali 'ko je. Glumili su ljudi, šalili se, smijalo se. Znale su se izvoditi i kratke predstave (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).*

¹⁹ Izvor www.modrojezero.org (http://www.modrojezero.org/docs/imotski_town/natives_only/stare%20igre.html), datum pristupa 15. kolovoza 2017.

Također, osim glumačkih pokušaja, pojedinci su znali zasvirati naprimjer frulu, nerijetko frulu koju su sami izradili, a kao skupina znali su zaigrati i kolo te pričati razne poznate i nepoznate priče iz usmene književnosti:

Pričale su se i priče. I prave i krive. Momci su i svirali, ko je zna svirat'. Ali svirala se samo frula, ko je zna svirat, usna. Ili se pivala ganga. To je bilo zaostalo vrime, nije bilo k'o sada. Igralo se i kolo, držali smo se za ruke i igrali kolo. Skači kako 'oćeš, nije ni'ko gleda' ritam (Ana Bitanga Šanjinica, Runovići).

3.8.3 *Ganga na silima*

Osim igranja različitih igara, a najčešće *šijavice* i kartanja, omiljena aktivnost i djevojaka i mladića bila je pjevanje. Omiljena vrsta pjevanja im je bila *ganga*, dvostihna pjesma s rimom i karakterističnom izvedbom:

“Pjeva se na način da glavni pjevač posebnom melodičnošću otpjeva prvi stih ili polovicu stiha, a potom se ganganjem (pjevanjem bez riječi), dok on pjeva drugi dio pjesme, pridružuju prateći pjevači, kojih može biti dvojica i više” (Đikić 1989: 38).

Ganga je, dakle, način pjevanja koju Imočani danas u razgovoru iz ljubavi nazivaju *haiku s kamena*. Kada se pjevala u grupama, najčešće su to bile grupe triju djevojaka ili tri mladića: *Tri ženske, tri muška. Pivala bi tri muška ili tri ženske* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Veći običaj je da gangu pjevaju mladići nego djevojke jer je to bio jedan od načina udvaranja djevojkama: *Pivalo se većinon gange. U grupama najviše po troje, ali pivalo se i po više u grupi. Više su pivali momci jer su se tako udvarali curama* (Ana Bitanga šanjinica, Runovići).

“Ganga je zapravo nešto, što je moglo na spontani način omogućiti široko 'demokratski' izraz čovjeku, koji nije mogao upoznati medij umjetnosti vremena, u kojom je živio. Bez obzira na vrijeme, u kojem se radala, ona je zapravo najdublja riječ unutarosti o svim pojavnim i skritim zbivanjima u čovjeku, koji ju je stvarao i pjevao”.²⁰

Gangu su osobe skladale većinom na licu mjesta, o njoj se nije previše razmišljalo, već su stihovi uglavnom pokazivali događaj koji se zbiva u danom trenutku, događaj koji bi se onda pretočio u

²⁰ Izvor www.ganga.hr (<http://www.ganga.hr/index.php/pisani-radovi/item/285-ganga-kao-oblik-usmenog-izrazavanja>). Čagalj, Šime. *Ganga kao oblik usmenog izražavanja*, datum pristupa 15. kolovoza 2017.

literaran stih: *Ganga se kontala iz života, to je život bio. A danas mržnja, jad i tuga, nažalost* (Dinka Rudež, Vinjani Donji). Kazivač Ante Karin Sone iz Grubina svjedoči o gangi također kao o nečemu što se pjevalo na licu mjesta te kao o umjetnosti koja je mladićima uvelike pomagala u iskazivanju naklonosti određenim djevojkama:

A na silo se najviše išlo u Drum jer je ima' dobre, popularne cure. Bila je generacija, dobar izbor cura je bio. Unda uvečer kad bi mi pođi gori, unda zapivaj gange. I cure su s nama pivale gangu. Bio je to lip običaj. Dođeš u cure u kuću, sidiš lipo, toplo, ona loži vatru, ti se lipo griješ. Babu potraš leć': "Ajde bona, šta 'š ti stat' ovde, ti si starija. Unda pivanje, ganga:

*Poznaš li mala grlo moje kad zapivan povr' kuće tvoje?
Blago selu di san se rodio i one cure koju san ljubio!
Neću cure da mi je i draža, koju čuva materina straža!
Mala moja zaklinjen se Bogu da te ostavit' ne mogu!*

Mladići nisu *gangu* pjevali isključivo u kućama djevojaka za vrijeme posijela, već se *gangalo* i na samome putu na sijelo: *Dolazili su nan Zmijavčani, Podbabčani...oni bi 'odali kroz sva sela i pivali puten* (Anka Bitanga Šujanova, Runovići), kako bi se svima nagovijestilo da određena skupina mladića dolazi u selo ili zaselak. Nagovještavanje dolaska mladića gangom potvrđuje i kazivačica iz Vinjana Donjih Dinka Rudež:

Ka bi muški išli naši na silo u Rebića, unda bi oni pivali odozda pisme: Kad okrenen uz Rebića stanu, poznaj me mala po pivanju. A ja bi in unda odgovorila: Poznajen te dragi po pivanju jerbo iđeš niz Rebića stranu.

Ista kazivačica recitira još nekolicinu stihova gange koju su njene kolegice i ona sastavljale za vrijeme posijela:

*Dođi, dragi, večeras na silo, s tobom mi je najmilije bilo.
Moj Dragane, dođi mi u zoru, na meni ćeš pivat ko u moru.
Lip moj dragi, lipo me gleda, njegov ćaća oženit me ne da.
Dođi, dragi, a nemoj s večera, u zoru si slađi od šećera.
Ne volin te dragane za pare, nego za ljubav i oči garave.
Dođi dragi večeras s menon, više mi te čekat dodijalo.*

I na hercegovačkom području *ganga* je bila sastavni dio kako života općenito, tako i sijelnih večeri, gdje kazivačica napominje da je svako selo imalo svoju gangu i svoje specifične stihove:

A muški bi došli naprimjer iz jednog komšiluka i pivalo bi se. Ganga. Svaki komšiluk piva drugačije – oni iz Kamenica drukčije, oni iz Ploča opet drukčije. Pa bi mi pivali kad mi se sestra udala: Udala se Zelinovića²¹ Iva, sa' će Kata otvarati vrata. Dolazili su momci i iz Tuhaljine, iz Sovića (Kata Vidošušić, Drinovci).

4. Trajanje običaja kroz 20. stoljeće

Običaj posijela na području Imotske krajine kakav se ovdje želi prikazati najpopularniji je bio u prvoj polovici 20. stoljeća. Zaključila sam to na temelju onoga što su mi pričali moji kazivači od kojih sam dobila precizniju informaciju o godinama kada je ovaj običaj bio najaktualniji te na temelju onoga što je početkom 20. stoljeća pisao Frano Ivanišević o dogovorenim brakovima. A budući da je autor tada pisao o tome kako su se do tada brakovi ugovarali na području sela Poljica, usudujem se zaključiti da je tako bilo i u selima iz kojih potječu moji kazivači, obzirom da Poljica, Grubine i Drum spadaju pod istu općinu – Podbablje. Budući da su posijela na čitavom ovom području bila uglavnom slična možemo zaključiti da je i u ostalim selima Imotske krajine ovaj običaj bio aktualan do otprilike polovice stoljeća, od 20-ih pa do 50-ih godina 20. stoljeća: *Tada za vrime moje babe neki jesu išli na sila, ali malo. A za vrime moje matere su bila sila, rođena je '11. Ako se moja mater udala '35, unda oko 1920-ih* (Nada Karin, Drum). To su one godine kada je ovaj običaj podrazumijevao da su posijela bila ona mjesta na kojima su se uz druženja djevojke i mladići upoznawali ne bi li zamjerili svoje buduće supružnike. Običaj posijela je naravno postojao još otprije, ali nije služio mladićima i djevojkama za njihovo upoznavanje, niti su mladići išli u druga sela, u kuće nepoznatih djevojaka na upoznavanje. Prije ovakvoga načina prakticiranja ovog običaja, brakovi su se ugovarali, a da se ženici nisu ni poznavali:

I materi mojoj jesu dolazili na silo. A baba moja, Anica je zvali, nu kako se moja baba udala!. Dođe njoj taj stariji brat, kaže: “Ane, bi li se ti udala za jednoga, u Dodiga jedinac i bogat?” A, kako god vi rećete!, ona braći govori. A nije ona znala njega nikako, tada je bilo tako. Unda ona njima: “A kako ću ja njega znat’?”. Unda oni njega opisuju ‘vaki, ‘naki, kršan, brkove ima, ima dobra konja.

²¹ Zelinovići – kućni nadimak obitelji Kate Vidošušić, rođene Glavaš iz Drinovaca.

“Aaa, vidila san ja jednoga deliju”, kaže. “Proša je priko Šumet mosta kad san ja ovce čuvala. E, to je on. Oću ja za nj!” I tako ona ode za nj, a nije ga nikad čula ni vidila (Nada Karin, Drum).

Početak 20. stoljeća brakovi se sve više prestaju ugovarati te počinju vremena kada su mladići i djevojke upoznawali na posijelima te sami sebi odabirali buduće supružnike. Ovaj podatak nalazim i u korištenoj literaturi gdje autor piše o prestanku ugovaranja brakova početkom 20. stoljeća:

“Prođe puno vremena, a da niko ni u kući, ni u komšiluku ne zna, zgleđa li se oni mladić s onom divojkom. To oni sami poslin očituju ili se malo pomalo doznade. Dosad su roditelji uvijek ugovarali i namirali sina na tu i tu divojku, brez da bi njemu bilo još i na kraj pameti, ali toga običaja danas ponestaje: ako nije njegove volje, ne ima ništa od toga. I mnoge divojke išle bi dosada priko srca u tuđu kuću, jer tako ‘otili otac i mater, a kasnije bilo proklinjanja i nezadovoljstva’ (Ivanišević 1906: 465).

Već kasnije, 60-ih godina, u praksu mladih ljudi ušla su druženja koja i nisu podrazumijevala okupljanja po seoskim kućanstvima koje ovdje opisujemo kao posijela, već su se ovakva druženja preselila na javna okupljališta.

5. *Sila* danas

Iako je posijelo odnosno *silo* već odavno prestalo biti dio nečije svakodnevice, zahvaljujući vremenu tijekom kojega su se iznjedrili drugačiji običaji i drugačija okupljanja omladine, to ne znači da *silo* kao okupljanje i druženje u jednom svom obliku nije prisutno i danas na području Imotske krajine, u ovom slučaju isključivo grada Imotskog. Riječ *silo* danas možemo čuti pretežito samo na spomen kulturne ljetne glazbeno-scenske manifestacije Imotska *sila* koja se neprestano održava od 70-ih godina prošlog stoljeća na zanimljivim lokalitetima grada Imotskoga te sa sudjelovanjem brojnih domaćih i stranih umjetnika²². Manifestacija je to kojom su se stvorili drugačiji oblici zabave od onakvih kakve su poznavali sudionici običaja posijelo, ali koji su i dalje bili usmjereni prema dobroj zabavi, druženju, upoznavanju, samo što se ovaj put *sila* u malo drugačijem obliku preselila na gradska javna okupljališta. Manifestacija je to koja nudi niz

²² Izvor www.connectingseparated.eu (<http://connectingseparated.eu/blog/marker/86/hr>), datum pristupa 21. kolovoza 2017. godine.

kulturno-zabavnih programa tijekom ljetnih mjeseci uključujući razne kazališne predstave u izvedbi amaterskih i profesionalnih glumačkih grupa, koncerte klasičnog i zabavnog karaktera, umjetničke izložbe, predstavljanja knjiga, cirkuske i umjetničke performanse. Kulturna manifestacija organizira se pod palicom Pučkog otvorenog učilišta u Imotskom te je jedna od najdugovječnijih manifestacija u Imotskom.²³ 2017. godine obilježena su 41. Imotska *sila* koja su se održavala od 06.-11. kolovoza. Manifestacija je bila popraćena zadovoljnom publikom koja je svjedočila koncertima Tamburaškog orkestra HRT-a u pratnji operne pjevačice Sandre Bagarić, kulturno-umjetničkog društva Jedinstvo iz Splita, benda Get vintage i koncertu Gradske glazbe Imotski. Ništa manje u očima promatrača nisu bile ni predstave koje su upriličile ovogodišnju manifestaciju pa su tako nastupale glumačke družine Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu s predstavom Buža, družine Teatra Exit s predstavom Taksimetar, kazalište Moruzgva iz Zagreba s predstavom Kako život?, Scena Velike Gorice s predstavom I živjele su sretno te zadnja ali nikako manje važna predstava za djecu Velika staklena avantura pod palicom Boom!teatra iz Zagreba²⁴. Manifestacija je ovo koja svojim temeljnim postavkama i idejom upriličuje upravo ono što je bila glavna svrha posijela o kojima je ovdje riječ, a to je međusobno druženje i upoznavanje praćeno zabavom i kulturnim odrednicama koje tu istu zabavu čine korisnom.

²³ Izvor www.radioimotski.hr (<https://radioimotski.hr/2017/07/06/svecano-otvaranje-41-imotskih-sila/>), datum pristupa 21. kolovoza 2017. godine.

²⁴ Izvor www.pou-imotski.hr (<http://pou-imotski.hr/imotska-sila-2017/>), datum pristupa 21. kolovoza 2017.

6. Zaključak

Običaj posijela je bio običaj koji se na prostoru Imotske krajine održavao do otprilike 60-ih godina 20. stoljeća, barem u onakvom svijetlu kakvim ga se ovdje pokušalo prikazati. Pokušaj prikaza ovoga običaja temeljio se na iskazima nekolicine kazivača koji su iz prve ruke svjedočili održavanju ovog običaja te mi pokušali ispričati svoju perspektivu onih vremena u kojima su večernja druženja u djevojčinoj kući, uz kamin, društvene igre, razgovore, zaljubljena gledanja i veselje služila za iskazivanje naklonosti djevojci koja je bila ona koja je odlučivala o tome s kim želi provesti svoj život. Iz njihovih iskaza doznajemo da je to bilo vrijeme dosta velike liberalnosti i opuštenosti roditelja koji su svojim kćerima bez ikakvih suzdržavanja dopuštali da noćima u svojim kućama ugošćuju velik broj mladića ne bi li za sebe našle nekoga prikladnoga za budući suživot. Uspoređujući iskaze koje sam sama prikupila s informacijama koje sam pronašla u korištenoj literaturi, možemo zaključiti da je ovaj običaj bio više manje sličan na području cijele Imotske krajine, pa i šire, budući da je korištena literatura obuhvatila običaje u imotskim selima kao što su Proložac i Poljica, pa čak i područje duvanjskoga kraja u susjednoj nam Bosni i Hercegovini te područje Like. Na čitavom ovom području društvena zbivanja poput *derneka* i *pazara* služila su mladeži za međusobno upoznavanje i udvaranje. Ali napomenula bih ovdje možda samo jednu kontradiktornost što se tiče određenih obrazaca ponašanja tadašnjih seoskih ljudi, a koji su vezani za ovaj običaj. Naime, sasvim je normalno bilo da skupina mladića predvečer dolazi u kuću djevojke, u kojoj bi dotična djevojka mladiće dočekivala ili sama ili sa svojim prijateljicama odnosno kolegicama, ali uglavnom rođakinjama, dok se za sramotno, naprimjer, držalo to da djevojka sama po noći šeta po selu ili ako ju se zamjeti da na *derneku* sama priča s nekim mladićem.

Ovaj običaj, kao i svaki drugi minuli običaj, jedan od onih koji nas na trenutke vraćaju u davnu prošlost u kojoj su se poštivale i njegovale drugačije vrijednosti od današnjih. Bilo je to vrijeme u kojem se znalo na najbolji mogući način iskoristiti ono što se imalo, radilo se tu o materijalnim stvarima ili o nematerijalnim dobrima. Iako je ovo stari običaj kojemu nikada osobno nisam nazočila, budući da se radi o običaju koji se više ne prakticira, svakako sam se uvjerila u važnost ovakvoga običaja za ondašnji narod Imotske krajine u nekoliko navrata na terenu, kada sam u ulozi istraživača insajdera, koji živi u ovoj sredini a osobno ne svjedoči istraživanom običaju, slušala nostalgично prepričavanje i zapisivala skoro zaboravljena sjećanja

kazivača koja su se odnosila na vrijeme njihove mladosti, u kojoj su čeznutljivo tražili osobu s kojom će provesti ostatke svojih života. Iako običaju osobno nisam svjedočila, usuđujem se zaključiti da mi je pripadnost istraživanoj zajednici uvelike pripomogla pri istraživanju ove teme, jer kao takav istraživač dijelim određeno znanje s članovima zajednice koju sam istraživala – prvenstveno znanje o određenim pravilima prema kojima članovi ove zajednice žive te potpuno razumijevanje njihove kulture i tradicije. (usp. Potkonjak 2014: 28). Iako prema određenim teorijama struke takav istraživač može biti subjektivan poradi činjenice da je kao takav dio kulture i zajednice koju istražuje, takva mi je uloga na trenutke olakšala moje snalaženje u istraživanju ove teme, jer se u ovakvoj situaciji nisam morala suočiti s učenjem kulturne baze zajednice koju sam istraživala, već sam u potpunosti bila usmjerena kako na najbolji mogući način racionalizirati i analizirati prikupljene podatke (ibid).

Buduće sustavno istraživanje i zaokruživanje ove teme na navedenom području trebalo bi zasigurno biti popraćeno i temeljito pripremljenim kvalitetnim upitnicama za terensko istraživanje u svrhu objektivnijeg pristupa istraživanju. Osim toga, istraživanje bi svakako trebalo provesti u većem broju sela na području Imotske krajine jer bi se takvim pristupom omogućila komparacija sa svrhom da se dobije cjelovitiji prikaz ovoga običaja na tom prostoru kao i bolje razumijevanje ovoga običaja unutar tadašnje kulturne tradicije svih sela na području Imotske krajine. Nadalje, ta bi saznanja omogućila komparaciju istog običaja na čitavom području Dalmatinske zagore i Dalmacije, a potom i čitave Hrvatske.

7. Sažetak rada

Običaj posijela ili sijela bio je običaj aktualan na velikom području čitave Hrvatske do sredine 20. stoljeća, pa tako i na području Dalmacije i Imotske krajine. Običaj posijela bio je običaj koji bi se održavao u večernjim satima u seoskim domaćinstvima te bi tekao u šali, zabavi, pjevanju i razgovoru. To je bila prilika da mladić uspostavi kontakt s djevojkom koju je uočio negdje ili za koju je čuo od nekoga. Posijelo je bio običaj koji se u ovoj krajini održavao svaku noć, ali samo određenim danima, najčešće srijedom, subotom ili nedjeljom, mladići su išli sijeliti u udaljenija sela, dok bi ostalim večerima sijelili u vlastitom selu. Iako su posijela služila da se mladići i djevojke upoznaju te izaberu sebi nekog prikladnoga za ženidbu, takva su okupljanja često imala i radni karakter. Djevojke su u Imotskoj krajini tako za vrijeme sijelnih večeri plele, češljale vunu ili izrađivale odjeću, ali su se radili i poslovi u kojima su djevojkama ponekad pomagali i mladići, kao što je spremanje duhana. Zabava na sijelnim večerima sastojala se u pjevanju, igranju različitih društvenih igara te razgovaranju uz koju kapljicu domaćega vina koje se mladićima tijekom sijelnih večeri i prodavalo na određenim lokalitetima Imotske krajine. Društvena okupljanja poput *derneka* i *pazara* također su bila mjesta na kojima su mladići i djevojke jedni drugima iskazivali određenu naklonost, ne bi li se kasnije ciljano na posijelima i susretali. Nako duljeg vremena sastajanja tijekom sijelnih večeri, djevojka i mladić odlučuju se na zajednički život nakon čega slijedi ugovor od strane roditelja te napovijedanje u lokalnoj crkvi, da bi za nekoliko tjedana sklopili brak.

Ključne riječi: običaj, posijelo, sijelo, Imotska krajina, društvena okupljanja, *dernek*, *pazar*

8. Summary

The custom *posijelo* ili *sijelo* was happening on almost entire area of the Croatia until the mid 20th century, and also on the area of the part Dalmacija, in Imotska krajina. The custom of *posijelo* was a custom that would take place in the evening in village households and would go on with joking, entertaining, singing and talking. It was an opportunity for a boy to establish a contact with a girl he had seen somewhere or heard about her from someone else. The custom *posijelo* was a custom that was held in this community every night, but only for certain days, most often on Wednesdays, Saturdays or Sundays, the young men would go to the distant villages, and while during the other nights they would spend their evenings in their own village, participating in *posijelo*. Although these kind of gathering was used to get the boys and the girls to meet and choose a suitable person for marrying, such gatherings often had working character as well.

In Imotska kraj, girls were playing, dressing wool or clothes, during the evening evenings, but work was also done in which girls sometimes helped young men, such as the storage of tobacco. During the gathering called *posijelo*, girls would often knit, made wool or made clothes, but there were some jobs in which girl would often receive help from the boys, like making the tobacco. During this kind of gathering, the entertainment consisted of singing, playing various social games and talking while drinking domestic wine which girls often sold to the boys in some certain areas of Imotska krajina.

Social gatherings such as banquets and markets were also the places where young men and women were showing their affection for each other and after their mutual goal would be to meet on *posijelo*. After the long time of participating in *posijelo*, the girl and the boy would fall in love and after the acceptance of their parents, they would get married in the local church.

Key words: custom, *posijelo*, *sijelo*, Imotska krajina, social gatherings, banquets, markets

9. Rječnik manje poznatih riječi

<i>ašikluk</i>	–	zaljubljeno gledanje ili razgovaranje mladića i djevojke
<i>bus</i>	–	grmlje
<i>dotarica</i>	–	djevojka koja će u miraz donijeti puno zemlje
<i>džabe</i>	–	uzalud
<i>đubar</i>	–	gnojivo
<i>goso</i>	–	koristi se kada se za nekoga kazuje da je <i>faca</i> u društvu, popularan u društvu
<i>kašnje</i>	–	kasnije
<i>kaljače</i>	–	gumene papuče
<i>kašika</i>	–	žlica
<i>komšija</i>	–	susjed
<i>komšiluk</i>	–	susjedstvo
<i>korpa</i>	–	košara
<i>kužina</i>	–	kuhinja
<i>odavica</i>	–	djevojka koja puno hoda naokolo, skitnica
<i>pačiti</i>	–	spremati duhan
<i>piščak</i>	–	zviždaljka
<i>pivac</i>	–	pijetao
<i>poprigati</i>	–	popržiti
<i>rađa</i>	–	rad

raduckalo – radilo

rečine – naušnice

sinija – mali okrugli stol

škancija – polica

špaker – štednjak

varoš – grad

zajati – posuditi

10. Popis kazivača

Bitanga, Ana Šanjinica – djevojački Buljan, rođena 1937. godine u selu Runovići, općina Runovići, gdje živi i danas.

Bitanga, Anka Šujanova – djevojački Ždero, rođena 1935. godine u zaseoku Podosoje, općina Runovići. Danas živi u selu Runovići.

Karin, Antica Tonka – djevojački Perkušić, rođena 1933. godine u selu Drum, općina Podbablje. Nakon udaje, prelazi u selo Grubine gdje živi i danas.

Karin, Ante Sone – rođen 1931. godine u selu Grubine, općina Podbablje, umro u Grubinama 2018.

Karin, Nada – djevojački Dodig, rođena 1937. godine u selu Drum, općina Podbablje. Nakon udaje prelazi u selo Grubine gdje živi i danas.

Rudež, Dinka – djevojački Rebić, rođena 1940. godine u selu Vinjani Donji, općina Imotski. U selu Vinjani Donji živi i danas.

Vidošušić, Kata – djevojački Glavaš, rođena 1932. godine u selu Drinovci, općina Grude, Bosna i Hercegovina. Nakon udaje odlazi u selo Runovići, općina Runovići, gdje živi i danas.

11. Popis literature

Alaupović Gjeldum, Dinka. 2007. *Običaji i vjerovanja*. U: Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja. Ur. Joško Belamarić i Marko Grgić. Zagreb: Ministarstvo kulture RH – Klovićevi dvori, 559–581.

Alaupović Gjeldum, Dinka. 1999. *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do drugog svjetskog rata*. Etnologica Dalmatica, Vol. 8, 149-168.

Đikić, Ljuba. 1989. *Ljubi, dragi, ne žali me mladu*. Omiš: Vlastita naklada.

Friščić, Marija. 1999. *Seoski sastanci mladih (prela)*. Etnološka tribina 22, Vol. 29, 53-69.

Friščić, Marija. 2000. *Teme iz materijalne i duhovne kulture primorskih Bunjevaca*. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu 1, Vol. 27, 235-240.

Ivanišević, Frano. 1987. *Poljica: Narodni život i običaji*. Reprint izdanja Jazu iz 1906. i neobjavljena građa. Split: Književni krug.

Kutleša, Silvestar. 1993. *Običaji u Imotskoj krajini*. Imotski: Matica Hrvatska ogranak Imotski - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Milićević, Josip. 1967-1968. *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*. Zagreb: Narodna umjetnost 5-6, 433-511

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.

Tolić, Vinko. 1997. *Skrinja uspomena. Životni običaji u Prološcu i ostalim imotskim selima*. Imotski: Imotska krajina.

Vuković, Ivana. 2005. *Prelo u Krasnu u tradicijskom i suvremenom kontekstu*. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu 1, Vol. 32, 449-468.

Internetski izvori:

- **www.ganga.hr**. Čagalj, Šime. Ganga kao oblik usmenog izražavanja:
<http://www.ganga.hr/index.php/pisani-radovi/item/285-ganga-kao-oblik-usmenog-izrazavanja>
- **hjp.znanje.hr**:
http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d19lWRc%3D&keyword=sijelo
<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>
- **www.narodni.net**. Što je to narodno prelo ili silo:
<http://narodni.net/sto-je-narodno-prelo-ili-silo/>
- **hrcak.srce.hr**. Župančić, Milan. Kulturne institucije u seoskoj sredini.
<https://hrcak.srce.hr/119438>
- **www.modrojezero.org**:
http://www.modrojezero.org/docs/imotski_town/natives_only/stare%20igre.html
- **www.connectingseparated.eu**:
<http://connectingseparated.eu/blog/marker/86/hr>
- **www.radioimotski.hr**:
<https://radioimotski.hr/2017/07/06/svecano-otvaranje-41-imotskih-sila/>
- **www.pou-imotski.hr**:
<http://pou-imotski.hr/imotska-sila-2017/>
- **www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr**. Potkonjak, Sanja. Teren za etnologe početnike:
<http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/wp-content/uploads/2014/11/Sanja-Potkonjak-Teren-za-etnologe-pocetnike.pdf>